

Andrzej Buko (Warszawa), Tomasz Dzieńkowski (Chełm)

THE EARLY MEDIEVAL SETTLEMENTS AT THE BORDERLAND BETWEEN POLAND AND RUS': THE STRONGHOLD IN BUSÓWNO IN RECENT ARCHAEOLOGICAL EXPLORATION

INTRODUCTION

Remains of a fortified town in Busówno are situated in the Wierzbica commune, district of Chełm, Lublin province; geographically, in the north-western section of the Chełm Hills mesoregion, part of the Volhynian Polesie in the division proposed by Jerzy Kondracki (Kondracki 2000, 294–295). The region is characterized by chalky elevations surrounded by depressions containing accumulative material (Dobrowolski 2006). The remains lie on a small chalky prominence in the edge of the extensive valley of the Świnka river (a right-bank tributary of the Wieprz) (Fig. 1). Near the site, a distinct depression marks the course of an old channel of the Świnka. Local deposits consist of sands, silts, and mineral, organic and biogenic aggradate mud (peat) at the surface, with chalky rock located below. The absolute altitude of the area ranges from 180–182 m above sea level in the Świnka valley to 220 m above sea level at the border of the valley and on the elevation.

The stronghold, composed of several (two or three) ramparts, take up approx. 7 hectares (Fig. 2). The ramparts have survived fragmentarily as small earthen embankments, 0.3 m–0.8 m high, accompanied by wide and not very deep ditches. The inner area within the interior rampart cover approx. 3.2 hectares. In their south-western section, there is a mound, 40 x 50 m. According to the written sources an Orthodox church was built on its plateau in the 19th century.

Linguistically, *Busówno* (*Busowna* [1234 AD], *Busowno* [1419 AD], *Buszowna* [1442 AD]; (Persowski 1962, 118; Wawryniuk 2002, 420; Bartnicki 2005, 159), may be a topographic name denoting a place situated in a wet terrain, among marshes (Rymut 1996, 464–465). A Rus' origin of the word has been pointed out by Władysław Makarski (1996, 244).

Fig. 1. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district. Stronghold, site 1, AZP 77-88 — location on map 1:10 000 (elaborated by T. Dzieńkowski)

Ryc. 1. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm. Grodzisko, stanowisko 1, AZP 77-88/-lokalizacja na mapie 1:10 000 (opr. T. Dzieńkowski)

The remains were discovered by Stanisław Skibiński, a local researcher, in 1962. Surface exploration of the AZP 77-88 was carried out by Halina Wróbel in 1985, and the site was marked as no. 1 in the commune and no. 2 in the area (Wróbel 1985). Preliminary penetration resulted in 45 early medieval sites registered nearby in the hillside and border sections of the Świnka valley. Moreover, a few settlement points were noted on elevations of the bottom terrace. The sites were concentrated in the villages of Busówno and Olchowiec, within a 2-3-kilometer radius from the stronghold.

The first survey of Busówno was carried out by Jerzy Cichomski in 1978 (1980, 19-24). Four trenches located within the external and internal ramparts, the place between them and the inner grounds, provided preliminary data on the structure of the fortifications and buildings in the center; the stronghold was dated to the 7th-13th centuries (Cichomski 1980, 22-23; Buko 2004, 312). The excavations were resumed in 2004-2005. Researchers aimed to explore the ramparts and settlement within the inner area (Fig. 3), as well as to

Fig. 2. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Aerial view of the stronghold from the western side (photo by K. Trela)

Ryc. 2. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Widok grodziska z lotu ptaka od strony zachodniej (fot. K. Trela)

Fig. 6. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Outer rampart and ditch from phase 1. Western cross-section (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 6. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Wał zewnętrzny i fosa z fazy 1. Profil zachodni (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 7. Busówno, Wierzbica commune. Chełm district, site 1. Southern cross-section of inner rampart recorded in trench 7 (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 7. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Profil południowy wału wewnętrznego zadokumentowany w wykopie 7 (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 10. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1 (inner stronghold). Trench 6. Base of rampart from phase 2 with the ditch uppermost (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 10. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1 (gród wewnętrzny). Wykop 6. Podstawa wału z fazy 2 z widoczną na pierwszym planie fosą (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 11. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Pottery of group I made of white clay (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 11. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Ceramika grupy I wykonana z białej gliny (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 16. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Technique of making pottery using kneading method (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 16. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Technika lepienia naczyń z wałków — widoczne ślady sklejenia (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 17. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Pottery painted with white engobe (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 17. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Ceramika malowana pobiątką (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 12. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Technological details of the pottery surface treatment. Visible traces of throwing (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 12. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Szczegóły technologiczne opracowania powierzchni ceramiki. Widoczne ślady obtaczania (fot. T. Dzieńkowski)

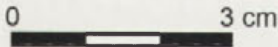
Fig. 18. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Pottery ware ornamented with white engobe from trench 9 (stratigraphic unit 118) (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 18. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Naczynie zdobione pobiątką z wykopu 9 (js. 118) (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 19. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Selected glazed pottery fragments from settlement layer on inner area of the stronghold (stratigraphic unit 117, trench 9) and from dwelling (stratigraphic unit 118, trench 9) (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 19. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Wybrane fragmenty naczyń szklwionych z warstwy osadniczej na majdanie (js. 117, wykop 9) i użytkowej domostwa (js. 118; wykop 9) (fot. T. Dzieńkowski)

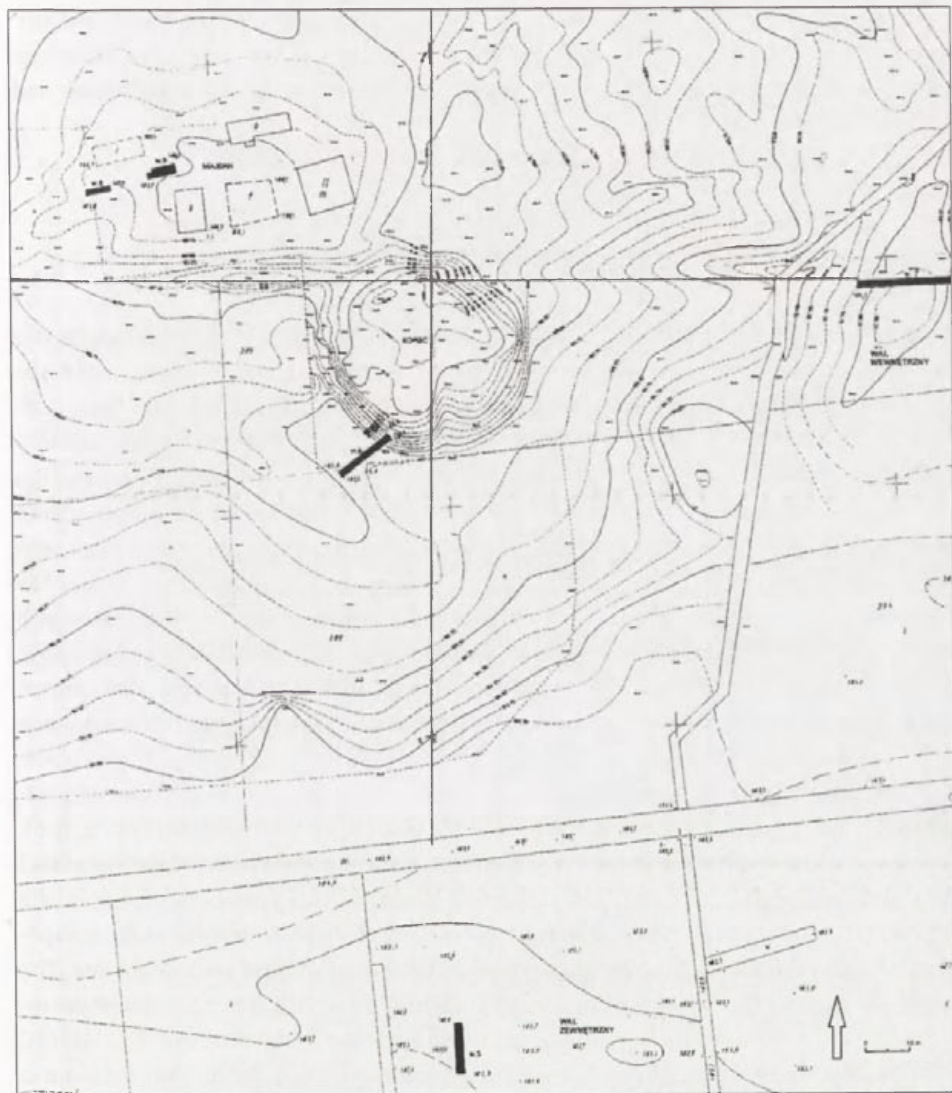
Fig. 22. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Fragment of bottle-like ware from phase 2 (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 22. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Fragment naczynia faszowatego z fazy 2 (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 24. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Temple ring from the surface of inner area of the stronghold (photo by T. Dzieńkowski)

Ryc. 24. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Kabłączek skroniowy z powierzchni majdanu (fot. T. Dzieńkowski)

Fig. 3. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Map of stronghold and location of trenches 5–9 from seasons 2004–2005 (elaborated by T. Dzieńkowski on background of map by J. Ciechan)
Ryc. 3. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Plan grodziska i lokalizacja wykopów 5–9 z sezonów 2004–2005 (opr. T. Dzieńkowski na podkładzie mapy wg J. Ciechana)

clarify chronology of the site and its role at the political and cultural borderland in the Early Middle Ages. Their exploration included both ramparts and the inner mound.

The excavations were organized as part of the “Polish cultural heritage in New Europe” project sponsored by the State Committee for Scientific Research (PBZ KBN 085/

HO1/2002/III.C), assignment "Chełm region in the context of developing Polish and Rus' statehood". They were headed by Andrzej Buko (the Institute of Archeology and Ethnology at the Polish Academy of Sciences in Warsaw) and carried out by Stanisław Golub and Tomasz Dzieńkowski.

FORTIFICATION SYSTEM; BUILDINGS WITHIN THE INNER AREA AND ON THE MOUND

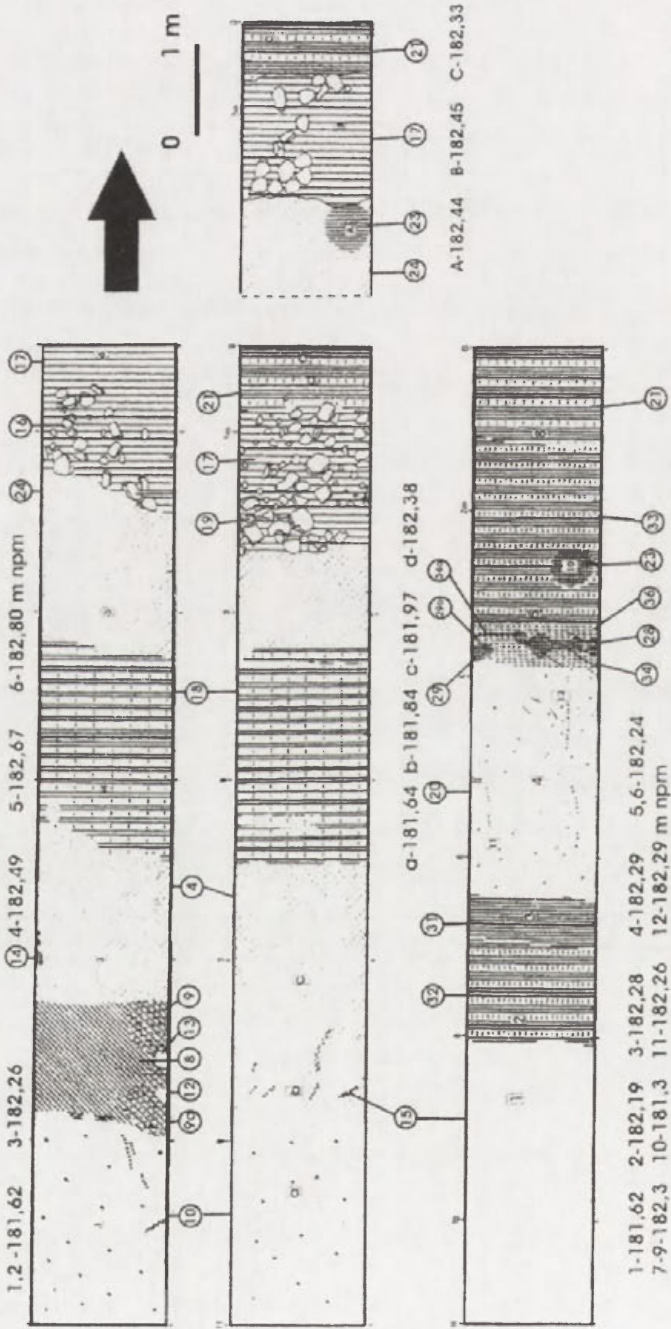
The fortifications of the stronghold in Busówno consisted of circular (?) ramparts and ditches. The external rampart (Fig. 4), 0.8 m high (at the time of the excavations) and 6.4 m wide at its base, was formed from an earthen embankment and wooden and stone constructions. For hydrological reasons, i.e. a high level of groundwater, the ground was first isolated with a thin layer of clay and a fascine of sticks and wooden stakes; the slope of the moat was likewise protected. Then, the embankment was built and covered with clay from the ditch (Fig. 5). The upper part of the rampart was made up of wooden and stone constructions, now preserved in a vestigial form. The wooden relics have been documented as an impression of a horizontal beam or a row of poles (?), as impressions of four stakes with an irregular outline (remains of a plaited structure?) and an impression of a single pole. The stone component: a "rubble" of sandstones placed without any binder, was approx. 1.5 m wide and 0.3 m thick. A preliminary reconstruction of the rampart shows that the earthen embankment was covered with clay and topped with a 3 m wide structure of wood, earth and stones, consisting of a palisade or a wooden wall placed on the outside and load-bearing poles spaced 1 m apart and stakes with plaiting placed on the inside (Figs. 4, 5, 6). The space between the wooden wall, the plaiting and the scattered sandstones was filled with earth and perhaps with horizontal beams whose ends may have been driven among stones serving as an offset. The role of the "rubble" is difficult to determine; as the component occurs repeatedly within the rampart, its placement must have been deliberate. The upper elements of the rampart were destroyed by fire. A partially burned oaken stake recovered from the burned layer has been dendrochronologically dated to 912–950 AD (^{14}C 680–890 AD; cf. Table 1). The embankment was accompanied by a 4–5 m wide and 1–1.2 m deep ditch filled with aggragate mud accumulated by water and with materials from the destructed rampart.

In order to obtain additional data on chronology of that part of the fortifications, samples of wood, stakes and sticks from the fascine, have been selected for radiocarbon dating. It is worth mentioning that the state of preservation of examined wood and the potential presence of pollutants at the site can affect reliability of ^{14}C analyses. The uncovered fragments of wood seemed to have changed color (from brown to black); they were permeated with damp, had low resistance to mechanical forces, and some of them contained roots of contemporary plants growing on the soil covering the archeological layer. However,

Table 1. Busówno, Chełm district, site 1. Results of absolute datings made using various methods.
Tabela 1. Busówno, pow. Chełm, stan. 1. Zestawienie wyników datowań bezwzględnych wykonanych różnymi metodami

Trench Wykop	Stratigraphic unit Jednostka stratygraficzna	Type of sample Rodzaj próbki	Lab No Nr laboratoryjny	Dating Datowanie	AD	BP	Phase Faza
5 (outer rampart/ wal zewnętrzny)	9- destruction of rampart/ destrukcja walu	partly burnt oak peg (39 rings)	Busow 1	dendrochronology dendrochronologia	912-950 1138-1190		1
		nadpalony kolek dębowy (39 słojów)	Poz-9885	¹⁴ C	68,2 % 690-820 5,0% 840-860 95,4% 680-890 OxCal 3.5	1245±30	1
6 (mound/kopiec)	10-padding of rampart and ditch/moszczenie walu i fosy	rotten twigs zbutwiałe pątyki	Rome-1986	¹⁴ C	890-980	1120±40	1
		rotten twigs zbutwiałe pątyki	Rome-1987	¹⁴ C	690-870	1240±45	
7 (inner rampart/ wal wewnętrzny)	21-the youngest level of the graves, grave 1/ najmłodszy poziom grobów; gr. 1	coffin timber/ drewno z trumny	Rome-1757	¹⁴ C	1470-1630	360±45	modern times/ okres nowożytny
		58-fascine from the wall of ditch/ faszyna ze zbocza fosy	Rome-1756	¹⁴ C	1050-1160	1010±50	2?
6 (mound/ kopiec)	44a-rubble/ rumowisko	organic carbon deposit on the inner surface of pottery sherd	Poz-14000	¹⁴ C	(10,8%) 890-905 (57,4%) 910-975 (1,8%) 820-850 (93,6%) 860-1000 OxCal 3.10	1120±30	1
		organiczne przywary z wewnętrznej ścianki ulaamka ceramiki	Lub-4350	TL	856±72 784-928	1094±72	1
9 (inner area/majdan)	118-ob. 2 (semi-sunken hut/półziemianka)	pottery sherd ulaamek ceramiki	Lub-4373	TL	1197±45 1152-1242	809±45	2

Fig. 4. Busówno, Wierzbica commune, Chelmski district, site 1. Outer rampart from phase 1 (trench 5). Construction elements recorded on various levels. Legend: 1a — sod, 1 — black sandy soil, 2 — grey-black, homogenous, sandy soil with pottery and animal bones, 2b — black-brown, sandy-clayey soil with pottery, 3 — brown soil, peaty, 4=24 — yellowish clay with ferruginous sand and inclusions of black soil, 8 — grey, clayey, wet soil with small particles of burnt and rotten timber, 9 — grey, clayey soil with burnt timber and burnt clay, 10 — black, clayey soil with great amount of pegs and twigs, 11 — grey, clayey, wet soil, 14 — grey-yellow loam, 15 — bright brown sand, geological level, 16 — heap of single sandstones without binding agent, 17 — grey-brown soil between sandstones, 18 — grey-black sand, homogenous, 19 — grey-yellow, spotted soil with burnt timber particles, 20 — grey-black, sandy-clayey soil with great amounts of pegs and twigs, 21 — black, clayey soil with pottery and animal bones, 23 — negative of the post-hole, 25 — grey-white geological loam, 26 — grey-black, sandy, homogenous soil, 28 — negative of the peg/post-hole, diameter 8–10 cm, 29 — negative of the post-hole, diameter 8–10 cm, 30 — white-grey loam on the secondary position, 31 — negative of the beam (?), 32 — brown, sandy-clayey soil, 33 — brown, clayey soil with pieces of rotten timber, 34 — negative of wooden peg, diameter ca. 20 cm, 35 — negative of wattle wall (?), 36 — grey loam with yellow clay, 37 — grey loam, geological, 40 — white, clayey sand with grey loam (drawn by T. Dzieńkowski)

Ryc. 4. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chelmski, stan. 1. Wał zewnętrzny z fazy 1 (wykop 5). Elementy konstrukcyjne zadokumentowane na różnych poziomach. Objąśnienia: 1a — darń, 1 — czarna piaszczysta ziemia, 2 — szaroczarna, jednolita, piaszczysta ziemia z ceramiką i kośćmi zwierzęcymi, 2b — czarnobrązowa, piaszczysto-gliniasta ziemia z ceramiką, 3 — brązowa ziemia, torfista, 4=24 — żółtawa glina z rdzawym piachem i wrętami czarnej ziemi, 8 — siwa, gliniasta, mokra ziemia z drobnymi ułamkami spalenizny i zbutwiałego drewna, 9 — szara, gliniasta ziemia ze spalenizną, polepą, 10 — czarna, gliniasta ziemia z dużą ilością kołków drewnianych i gałęzi, 11 — szara, gliniasta, wilgotna ziemia, 14 — żółtoszary, calcowy, 15 — piach jasnobrązowy, calcowy, 16 — rozszypisko kamieni piaszkowców o wielkości do 20 cm, luźne bez spoiwa, 17 — szarobrązowa, piaszczysta ziemia zalegająca pomiędzy kamieniami, 18 — szaroczarna, piaszczysta, jednolita ziemia, 19 — żółtoszara, piaszczysta, płamista ziemia ze spalenizną, 20 — szaroczarna, piaszczysto-gliniasta ziemia z dużą ilością kołków drewnianych i gałęzi, 21 — czarna, gliniasta ziemia z ceramiką i kośćmi zwierzęcymi, 23 — negatyw słupa, 25 — siwobiały ilcawy, 26 — szaroczarna, jednolita, piaszczysta ziemia, 28 — negatyw kołka / pala drewnianego o średnicy 8–10 cm, 29 — negatyw kołka / pala drewnianego o średnicy 8–10 cm, 30 — białoszary il na złożu wrórnym, 31 — negatyw belki (?), 32 — brązowa, piaszczysto-gliniasta ziemia, 33 — brązowa, gliniasta ziemia z fragmentami zbutwiałego drewna, 34 — negatyw kołka drewnianego o średnicy około 20 cm, 35 — negatyw ścianki plecionkowej (?), 36 — szary il z żółtą gliną, 37 — siwy il calcowy, 40 — biały piach zglinyony z siwym item (rys. T. Dzieńkowski)

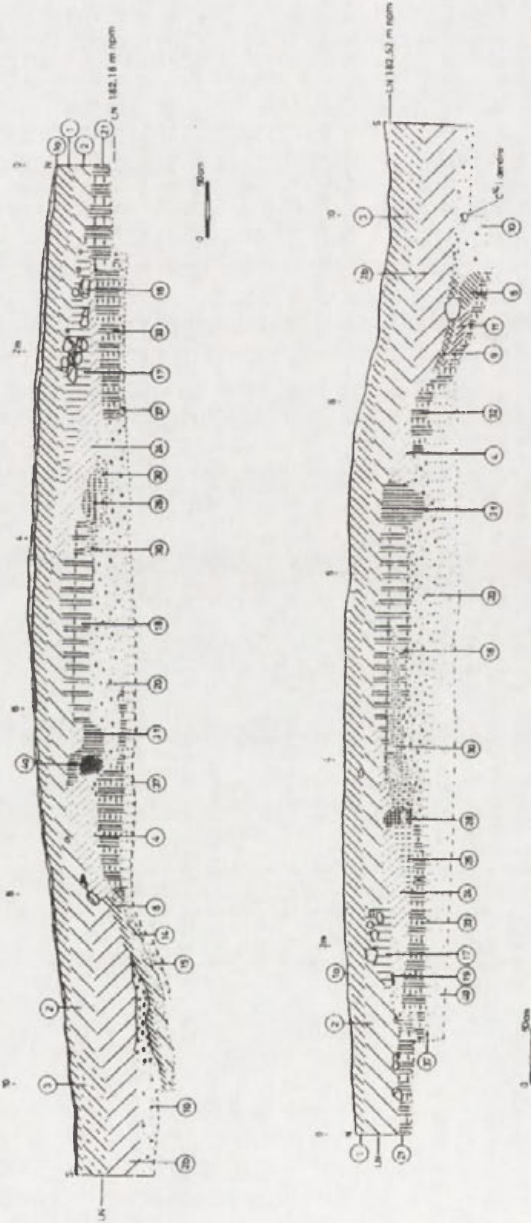

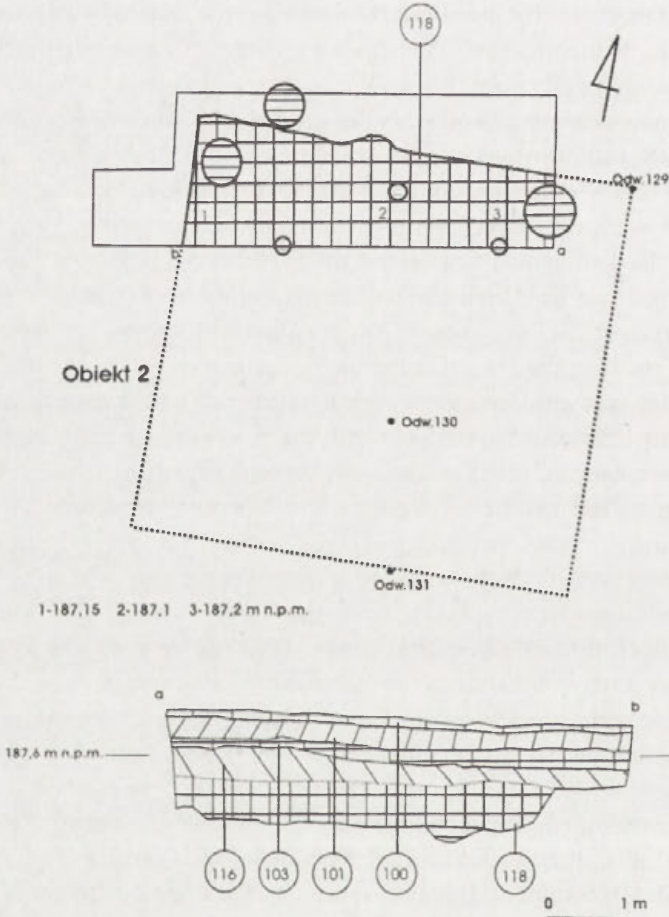
Fig. 5. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Cross-section of the outer rampart from the phase 1 (trench 5). Legend — see fig. 4
(drawn by T. Dzieńkowski)

Ryc. 5. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Przekroje przez wał zewnętrzny z fazy 1 (wykop 1) (wykop 5). Objasnienia symboli cyfrowych zamieszczono na ryc. 4 (rys. T. Dzieńkowski)

preliminary examination indicated that the dark color was caused by an interaction with humus acids. As these compounds can influence results of ^{14}C measurements, for they may be of autochthonic origin (when they are due to decomposition of the structure of wood) or of allochthonic origin (e.g. when they are leached from contemporary humus, transported by water and absorbed into the structure of wood), the samples were purified chemically. At the end of the process, the original color was restored, growth rings became visible and the wood, after drying, recovered its mechanical properties. Accordingly, it was assumed that the decomposed samples met the requirements of reliable ^{14}C analyses. The state of the wood may have been affected simultaneously by chemical, physical and biological properties of the environment. An important factor there was the high level of groundwater, reaching the level of contemporary humus and filling the layers above archaeological deposits with decomposed organic substance and plant remains. The latter element usually influences the state of wood: the process of vegetation absorbs oxygen from the environment and produces anaerobic atmosphere. Furthermore, many substances resulting from decomposition of organic matter have an acidic reaction and effectively suppress natural processes. To sum up, the relics of wood has survived due to anaerobic, acidic and almost entirely abiotic atmosphere created at the site.

Radiocarbon dates for samples taken from the slope of the moat were determined with the LSC technique, through measuring the rate of ^{14}C disintegration with a multi-channel β -spectrometer. Conventional dates for ^{14}C , measured according to accepted standards, were calibrated with a decade set of data. Both calibrated and conventional dates had a margin of error $\pm 1\sigma$. The samples of the fascine from the embankment and the slope of the moat were taken and dated in 2007, as part of a CNR-PAN research project headed by Prof. G. Calderoni from the Sapienza University of Rome. The dates were as follows: sample 6 (Excavation Unit 5, Stratification Unit 10): Rome-1986, Busówno sample # 6, 1120.40 yr BP (890–980 cal AD); sample 7 (Excavation Unit 5, Stratification Unit 10): Rome-1987, Busówno sample # 7, 1240.45 yr BP (690–870 cal AD) (cf. Table 1). Prof. Calderoni also presented his expert opinion on the state of the analyzed wood, quoted in this part of the text.

Structural elements of the inner rampart and the moat were explored in the eastern part of the stronghold, where they had survived in the best condition. The rampart was 7.5–8 m wide at the base, 6–7 m wide in the roof and 0.5–0.6 m high (Fig. 7). Presumably, it was built there on a small prominence which had been profiled and then covered with an earthen embankment without wooden components. Traces of wooden constructions: impressions of poles, were found 3–4 m west of the base of the rampart. The poles seemed to have been spaced 0.4–0.6 m apart in two rows, forming a kind of fence. At present, their relation to the embankment is unclear. An important matter to explain is the function of layers documented between the embankment and the remains of the wooden constructions, interpreted as rubble from the rampart (Stratification Units 55 and 75a). In our opinion, the layers may come from a later phase or a conversion of the rampart reinforced with wooden elements. To settle the matter, further archeological exploration is needed. It

Fig. 8. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Semi-sunken hut discovered on the inner area of stronghold. Map and cross-section. Legend: 100 — sod with grey-black soil, 101 — single pieces of marl, bricks, tiles and pottery from modern times, 103 — black, lumped, sandy, homogenous soil, 116 — black soil with addition of brick pieces, burnt clay and timber, 118 — black, lumped sandy soil with burnt clay and small pieces of chalk (elaborated by T. Dzieńkowski)

Ryc. 8. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Półziemianka odkryta na majdanie. Plan i profil. Objaśnienia: 100 — darni z szaro-czarną ziemią; 101 — luźne kawałki opoki, cegły, kafle i ceramika nowożytna; 103 — czarna, zbrylona, piaszczysta, jednolita ziemia; 116 — czarna ziemia z dodatkami grudek cegły, spieczonej gliny i spalenizny; 118 — czarna, zbrylona, piaszczysta ziemia z przepaloną gliną i drobną kredą (opr. T. Dzieńkowski)

is possible, too, that they complemented the structure of the rampart, surrounding the complex as a fence. Another interpretation links them to construction works carried out in the Late Middle Ages or in the modern era, when Busówno was fortified with a stronghold with an oaken caponiere and ramparts (Wawryniuk 2002, 420).

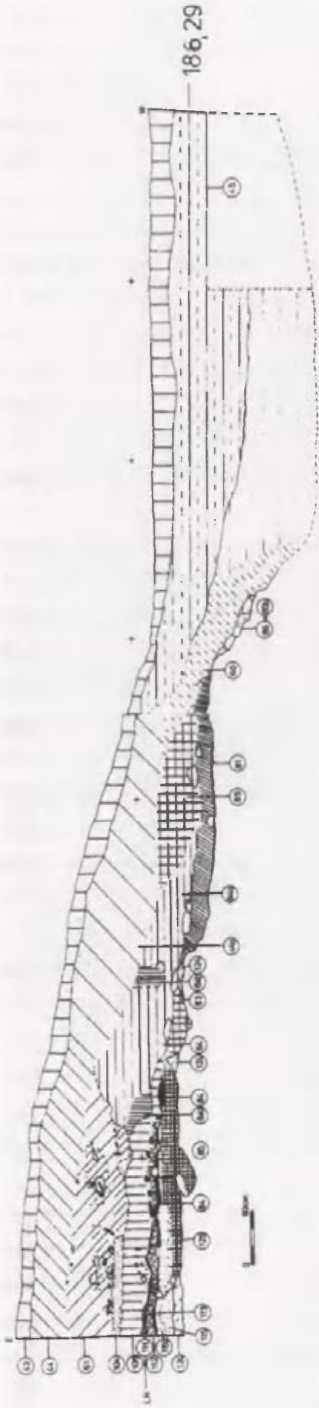

Fig. 9. Busówno, Wierzbica commune, Chelmski district, site 1. Cross-section of rampart from phase 2, settlement strata (phase 1) and cemetery. Legend: 43 — brown-grey, loose sandy soil, 44 — grey, compact, homogeneous soil with single human bones, 44a — brown, sandy, homogeneous soil with roots, 45 — black, compact, sandy soil, 60 — white-grey, hard, clayey soil with small pieces of chalk, 60b — stones dispersed on the area of the width of 50 cm, 61 — brown, compact, sandy, homogeneous soil containing single human bones and grave pits, 64=64a — yellow sand mixed with brown soil, 64b — negative of post-hole, 20 cm wide and 30 cm deep, filled with dark grey soil, 64c — negative (?) of post-hole filled, with black-brown soil, 65 — black, sandy soil with stones, 81 — brown-black, sandy soil with pottery, animal bones and charcoals, 83 — grey, sandy soil with charcoals, burnt clay, slag, pottery and animal bones, 84 — layer of burnt clay, 85 — yellow-white sand, 104 — brown, sandy soil with inclusions of white sand, 105 — brown-black, sandy soil with chalk and charcoals, 111 — orange, clayey, homogeneous soil, 112 — black-brown, compact, sandy soil with great amounts of stone pieces, 113 — dark grey soil with tiny charcoals, 115 — brown, sandy soil with stones and charcoals, 115a — brown-red, sandy, homogeneous soil, 124 — bright brown sandy soil, 125 — brown, sandy soil with charcoals, burnt clay, great amounts of pottery sherds and animal bones (drawn by T. Dzienkowski)

Ryc. 9. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chelmski, stan. 1. Wykroj przez wał z fazy 2 i warstwy osadnicze (faza 1) i cmentarz. Objasnienia: 43 — brązowo-czarna, sypka, piaszczysta ziemia, 44 — szara, spoiasta, jednolita ziemia z luźnymi kośćmi ludzkimi, 44a — brązowa, piaszczysta, jednolita ziemia z korzeniami, 45 — czarna, spoiasta, piaszczysta ziemia, 60 — biało-szara, twarda, gliniasta ziemia z drobinami kredy, 60b — kamienie luźno rozrzucone na szerokości 50 cm, 61 — brązowa, zbita, piaszczysta, jednolita ziemia zawierająca luźne kości ludzkie oraz jany grobowe, 64=64a — żółty piach przemieszany z brązową ziemią, 64b — negatyw słupa o szerokości 20 cm i głębokości 30 cm wypełnionego ciemnoszarą ziemią, 64c — negatyw słupa? wypełnionego czarno-brązową ziemią, 65 — czarna, piaszczysta ziemia z kamieniami, 81 — brązowo-czarna piaszczysta ziemia z ceramiką i kośćmi zwierzęcymi oraz spalenizną, 83 — szara, piaszczysta ziemia ze spalenizną, polepą, żużlem, ceramiką i kośćmi zwierzęcymi, 84 — warstwa polepy, 85 — żółto-biały piach, 104 — brązowa, piaszczysta ziemia z wrzętami białego piachu, 105 — czarno-brązowa, piaszczysta ziemia z kredą i spalenizną, 111 — pomarańczowa, gliniasta, jednolita ziemia, 112 — czarno-brązowa, zbita, piaszczysta ziemia z dużą ilością drobnych ułamków kamieni, 113 — ciemno-szara ziemia z drobnymi węglami drzewnymi, 115 — brązowa piaszczysta ziemia z kamieniami i węglami drzewnymi, 115a — brązowo-ruda, piaszczysta, jednolita ziemia, 124 — jasnobrązowa piaszczysta ziemia, 125 — brązowa, piaszczysta ziemia ze spalenizną, polepą, dużą ilością ceramiki i kośćmi zwierzęcymi (rys. T. Dzienkowski)

The ditch, built outside the rampart, was up to 7 m wide and relatively shallow: 1 m deep in the middle, 0.3 m deep at the sides. Its size and cross section suggests that it was used to channel water. The ditch contained numerous traces of a fascine: stakes and sticks, which had protected the sandy slopes of the embankment from water and degradation. Samples of wood were taken and radiocarbon dated to 1050–1160 AD (Roma-1795, Busówno sample # 20, 1010.50 yr BP [1050–1160 cal AD]).

Excavation units and boreholes within the inner area revealed a thick settlement layer containing copious archaeological material. Two features were documented: a settlement pit (Feature 4, Excavation Unit 8) and a semi sunken hut (Feature 2, Excavation Unit 9). The dwelling, built on a rectangular plan, covered approx. 30 sq. m. It had presumably had a pillared construction, as proven by impressions of poles along its walls and in its corners (Fig. 8). The fill of the dwelling included a large amount of archaeological material, mostly fragments of vessels from the 12th–13th centuries (239 items), 9th–11th centuries (41 items), the Late Middle Ages (90 items) and the modern era (3 items), as well as archaeozoological material (70 items).

Exploration of the south-western slope and part of the plateau of the mound uncovered a complex stratigraphical arrangement of elements representing various phases of the use of the area (Fig. 9). At the oldest level, a settlement layer included two pits (Stratification Units 83 and 125) used probably as dwelling and utility places. Fills of the pits and the layer contained a large amount of burnt material: earth, pottery, wood and threshing floor, which pointed to destruction by fire. The ceramics was TL dated to 883 ± 64 AD (819–947 AD) (Buko *et al.*, 2008). The next settlement level was formed from a rampart of earth and wood: a 5.5 m wide earthen embankment had been built on profiled ground, with its external slope covered with clay and stones; at the inside, there were impressions of two rows of wooden poles spaced 1.2 m apart. An 8 m wide and 1–1.4 m deep moat was documented at the base of the mound (Fig. 10), and its course round the mound was traced through boreholes. At the youngest level, researchers found a three-layer inhumation cemetery dug into functional layers and rubble from the rampart. A sample of wood taken from the coffin containing the youngest burial was radiocarbon dated to 1470–1630 AD (Roma 1757, Busówno sample # 1, 360.45 yr BP, 1470–1630 cal AD).

FINDS

Altogether, the site has yielded 5476 archaeological finds, mostly fragments of clay vessels (3311 items): early medieval (2707 items), late medieval (259 items), modern (301 items), prehistoric and ancient (44 items), as well as 17 metal artifacts (unfortunately, with no independent chronological markers). Moreover, a large amount of animal bone remains has been obtained (Lasota-Moskalewska 2008). The data have been complemented with anthropological analysis of inhumations from the cemetery on the mound (Borowska-Strugińska 2008).

Pottery

Ceramic Vessels has been analyzed macroscopically in terms of technique, raw material, admixtures and ornamentation, form of vessels and their rims. The degree of fragmentation of the material and the percentage of various parts of vessels also have been taken into account. Five technological groups have been distinguished. The paper does not discuss ancient materials, as they are outside its thematic scope.

Group I

Group I is represented by 1138 sherds formed by kneading technique of ferruginous raw material with a large admixture of fine- or medium-grained sand and a smaller admixture of sharp-edged granite; a small subgroup (3 fragments) includes vessels made of white clay (Fig. 11). Vessels of Group I were thrown on wheel on both sides down to the bend of their belly and sometimes lower, rarely down to their bottom (approx. 2%). Traces of throwing are well marked near the edge, weaker below. The bottom part of the vessels shows evidence of vertical smoothing: uneven strokes of fingers or a cloth (Fig. 12), and some rims have evidence of smoothing from the inside with a flat tool. The vessels are mostly decorated with grooves on their bellies, usually with a single or multiplied wavy line or horizontal grooves round the perimeter; the two motifs may occur together. Ornamentation is notched, impressed or stamped. The decorated ceramics forms 26% of the whole analyzed group. Raw material is considerably granulated, with the ranges: 0–2 cm and 2–5 cm, as a dominant subcategory (94%). No vessels have survived in their entirety. Larger fragments, glued together, consist of the rim, neck and a part of the belly. Group I includes unrestricted vessels (Family I of Vessel Forms; Fig. 13: 1–3) with flaring rims, poorly marked necks, and S-shaped pots (Family II of Vessel Forms) with variously shaped rims (Fig. 13: 4–5; Fig. 14: 3, 4). Different stylistics and technology show two fragments of vessels with a double-cone profile (Family III of Vessel Forms; Fig. 14: 1, 2).

Families I and II of Vessel Forms have numerous analogies. Slender unrestricted pots are related to type I of Krakow ceramics described by Kazimierz Radwański (1968, 40–43). Such forms were the most frequent in Krakow from the mid-9th to the mid-10th centuries, and definitely less numerous since the early 11th century. Similar vessels are known from the settlement in Strzyżów, dated to the 9th–10th centuries (Musianowicz 1975, Fig. 5c, g, k), and from the site in Wolajowice, also dated to the late tribal period (Uzarowiczowa 1964, Fig. 5e; 14b, c). S-shaped pots, characterized by flaring rims with a vertical or slanting, sometimes profiled edge, have been recognized in Krakow between materials from the mid-9th to the mid-11th centuries (profiles of Types 3, 4, 6, 8, 9 and 18, according to Radwański 1968), particularly in materials dated to the 10th century (Radwański 1968, 65). Many analogous forms, mainly with rims of Types 3 and 4, are known from eastern Małopolska. In Lublin, similar ceramics was produced from the 7th/8th to the mid-9th

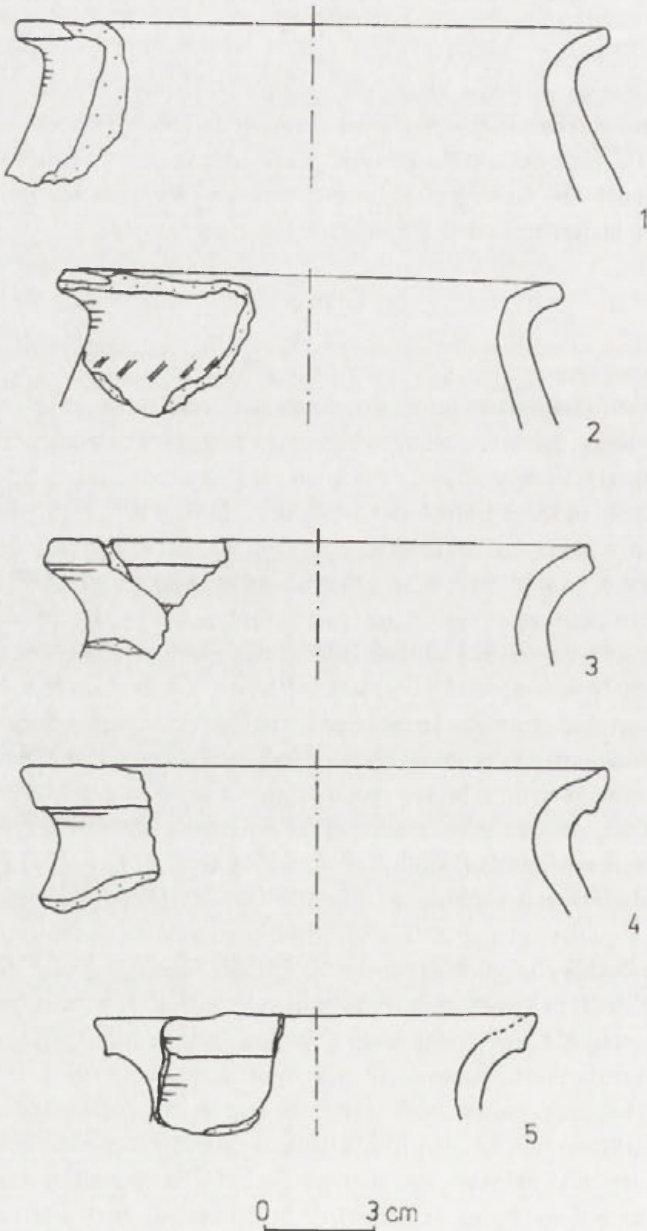

Fig. 13. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Pottery of group I from trench 6: 1, 3 — rampart embankment from phase 2; 2 — mixed layers (TL date 856 ± 72 AD); 5 — settlement layers from phase 1; 4 — trench 7, inner rampart from phase 2 (drawn by E. Wojtowicz, M. Maziarczuk)

Ryc. 13. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Ceramika grupy I z wykopu 6: 1, 3 — nasyp wału 2 fazy; 2 — warstwy przemieszane (data TL 856 ± 72 AD); 5 — warstwy osadnicze fazy 1; 4 — wykop 7, wał wewnętrzny 2 faza (rys. E. Wojtowicz, M. Maziarczuk)

centuries (Hoczyk-Siwkova 1978, 221). It has been documented, though less frequently, at the 9th–10th-century settlements in Strzyżów and Wola Siennicka (Musianowicz 1975, Fig. 14h; Mazurek 1990, Table VII–IX, XII). Isolated items come from the third settlement level of the fortified town in Czermino, dated to the 10th century (Abramowicz 1959, Fig. 46). Vessels with edges of that shape have also been found at the remains of fortified towns in Chodlik (the 8th–9th centuries), Żmijowiska (the 9th–10th centuries) and Ewopole (the 8th–10th centuries; Jastrzębski 1988; Hoczyk-Siwkova 2004; Niedźwiadek *et al.* 2003, 8). Forms with profiled rims represent a slightly younger version, as they occur in materials dated to the 10th–13th centuries. Pots with rims resembling Type 25 in Radwański's classification were the most popular in the 10th–11th centuries, while vessels with edges of Type 27 were used since the late 10th century, in the 12th century especially (Radwański 1968, 63–65).

Fragments of two vessels with a sharp bend of the belly are of particular interest because of their double-cone profile (Fig. 14: 1, 2). Their paste contains an admixture of fine-grained sand and shows evidence of good firing.

The presented form of one of the artifacts resembles vessels of Family III characterized by a sharp bend of the belly and a short edge inclined outwards (Type 3). Michał Brzostowicz has described the family for the settlement complex in Bruszczewo, linking such forms to ceramics of the Menkendorf–Szczecin Type known from eastern Holstein, Mecklenburg, Pomerania and Wielkopolska, and dated to the period from the 2nd half of the 8th century to the 11th century (Dulnicz 2001, 53–54; Brzostowicz 2002, 31, 32, fig. 14: 8, 10).

Group I, a technologically, typologically and stylistically coherent category characterized mainly by hand made and wheel thrown vessels down to the bend of their belly, small diversification of forms and rich ornamentation, should be dated to the 9th–11th centuries. The dating is based on the absence of forms with strongly profiled edges and of vessels thrown in their entirety. Examples of entirely thrown on the wheel ceramics are first known from the 2nd half or the close of the 10th century in Wielkopolska, and they occur most frequently in materials from the 11th century (Kurnatowska 1973, Fig. 2). In his recent study, Marek Dulnicz suggests that entirely thrown ceramics may have appeared in Mazovia as early as in the first half of the 10th century (Dulnicz 2005, 200).

In an attempt to specify chronology of the materials from Busówno, organic residue taken from a wall of one of the vessels (Fig. 14: 2) has been radiocarbon dated to 820–1000 AD, and TL dated to 856±72 AD (784–928 AD), which confirms the dating of the ceramics to the 9th–10th centuries. On the basis of dendrochronological measurements (after 950 AD) of samples taken from the rampart, the ceramics of Group I should probably be dated to the 10th century. However, some of the vessels (poorly profiled slender pots, thick-walled forms with rich ornamentation) may represent older traditions (the 8th–9th centuries) and relate to earlier (?) open settlement.

The largest concentration of ceramics from Group I, that is 626 sherds, was uncovered in trench 6, located within the mound; 432 items from that concentration were documented

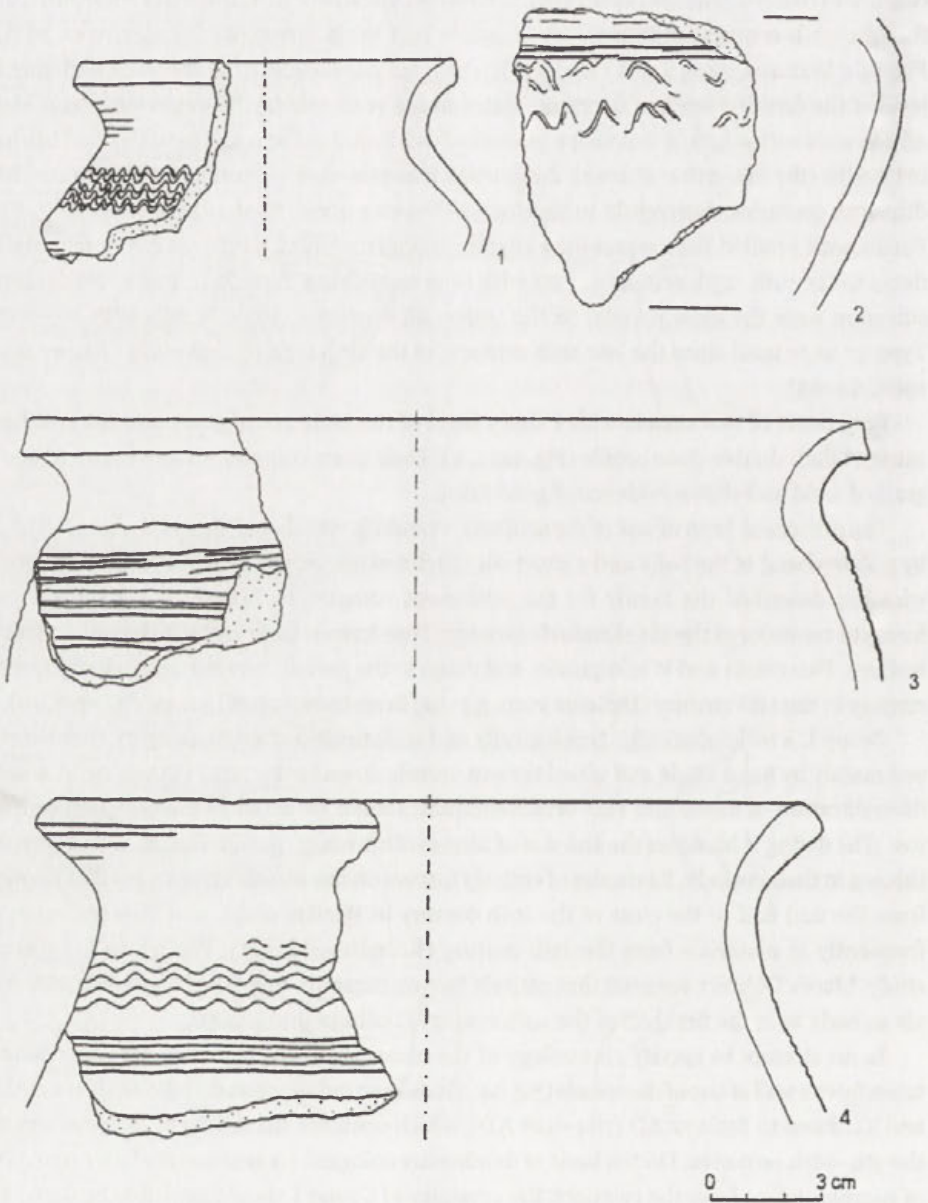

Fig. 14. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Pottery of group I: 1 — pit from phase 1 under the rampart embankment (trench 6); 2, 4 — embankment layers (trench 6); 3 — rampart embankment from phase 2 (trench 7) (drawn by E. Wojtowicz, M. Maziarczuk)

Ryc. 14. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Ceramika grupy I: 1 — jama z fazy 1 pod nasypem wału (wykop 6); 2, 4 — warstwy nasypowe (wykop 6); 3 — nasyp wału z fazy 2 (wykop 7) (rys. E. Wojtowicz, M. Maziarczuk)

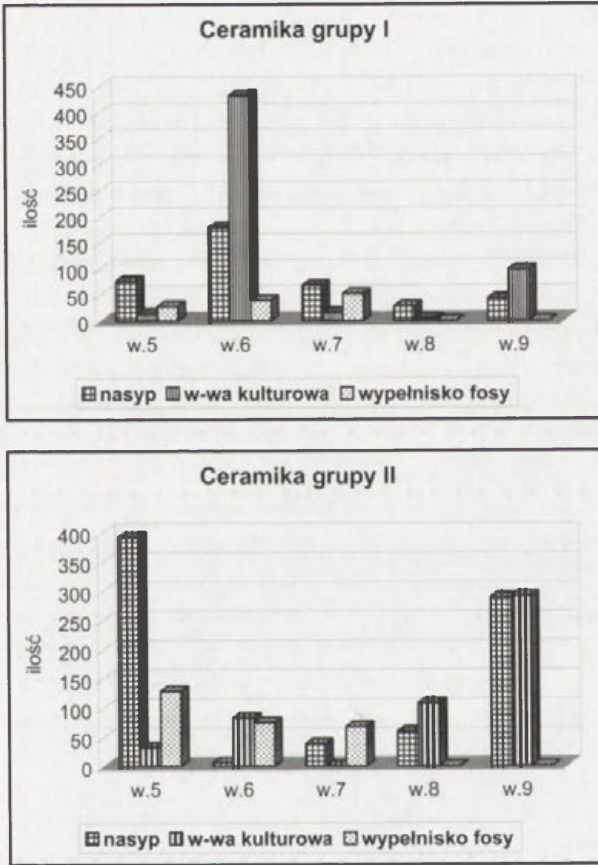

Fig. 15. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Frequency plot of pottery of group I and II in frames of trenches and layers (elaborated by T. Dzieńkowski)

Рис. 15. Busówно, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Zestawienie liczbowe ceramiki grupy I i II w obrębie wykopów i warstw (opr. T. Dzieńkowski)

in settlement layers (Fig. 15). A slightly fewer fragments were uncovered in trench 9. In the other trenches, the ceramics was found in a small quantity.

Group II

Vessels from Group II were made of ferruginous raw material with a considerable admixture of a fine-grained sandy fraction (98.9%); a small percentage of the finds was made of white clay (1.1%). The vessels, made by use of kneading method on a potter's wheel (Fig. 16), were strongly thrown on the wheel. Altogether, 1569 fragments have been recovered. Their outer surface is ornamented with white engobe (130 items; Fig. 17, 18), horizontal

grooves (116 items) or a single wavy line (17 items). There are also fragments of glazed ceramics (Fig. 19). Ornamented vessels constitute 16.8% of the group. The ceramics is much fragmented, as 96% of the recovered sherds fall into the 0–5 cm range. Fragments of bellies are definitely the most numerous (1277 items); then mouths (204 items) and bottoms (88 items). S-shaped pots (Family I of Vessel Forms) with variously shaped rims predominate. The most frequent form is a pot with an arched neck, an inflected rim and its edge inclined inwards (Type 1a; Fig. 20: 1–3). The diameter of the rims ranges from 16 to 24 cm. Vessels in that subgroup are decorated with white engobe and grooves placed around the perimeter. Another subgroup includes pots with a vertical rim, straight edge (Type 1b; Fig. 21: 3, 4) and upper part decorated with white engobe, as well as pots with a flaring rim and an outward truncated, sometimes slightly profiled edge (Type 1c; Fig. 21: 1, 2). Their diameter ranges from 16 to 20 cm; the upper part is decorated with white engobe and, sporadically, with horizontal grooves. Additionally, there are vessels with rims inflected outwards (Type 1d; Fig. 21: 5).

Family II of Vessel Forms has been defined as bowls with walls inflected inwards, a rounded edge and a small recess below it. The diameter of their rims equals 12 or 18 cm. The site has also yielded a small bowl with short vertical walls which bend at their lower part and turn into the bottom; the bowl is ornamented with a stamped motif and incisions.

Researchers have identified one bottle-like vessel (or a jug, Family III of Vessel Forms). The recovered sherd belongs to the upper part of the belly turning into a narrow neck (Fig. 20: 4; 22). Its surface is decorated with an applied band of clay with diagonal incisions.

Group III

A separate technological group includes glazed vessels (Fig. 19): 6 recovered fragments of bellies. Forms of the ceramics are difficult to identify. The fragments are made of white clay with cream-colored firing. Their surface is covered with glaze dyed dark green (4 items), light green (1 item) or brown (1 item). One fragment is glazed on both sides, others have glaze on the external surface only. The fragments come from trenches 8 and 9, located within the inner grounds, and trench 6, located on the mound.

Vessel ceramics of Groups II and III is an example of a technologically uniform class typical of Rus' in the 11th–13th centuries (Malevskaja 1969, 3–14; 1971, 27–34). The earliest artifacts, dating back probably to the mid-11th century, are known from sites in southern Rus'. However, these forms became popular no sooner than in the 12th century (Rosenfeldt 1997, 27). They were mass-produced for settlements and fortified towns both in the north and the south (Moscow, Pinsk, Turov, Kiev, Lvov, Galych, Uhrusk, Vladimir-Volynsky, Plisnesk; Rappoport, Malevskaya 1965, 73; Lysenko 1974, 62 ff, 112 ff). Vessels of Type 1 with a characteristic inner protuberance (1a), described by many authors as an all-Russian type, were particularly common (Fig. 20: 1–3). This kind of ceramics has also been

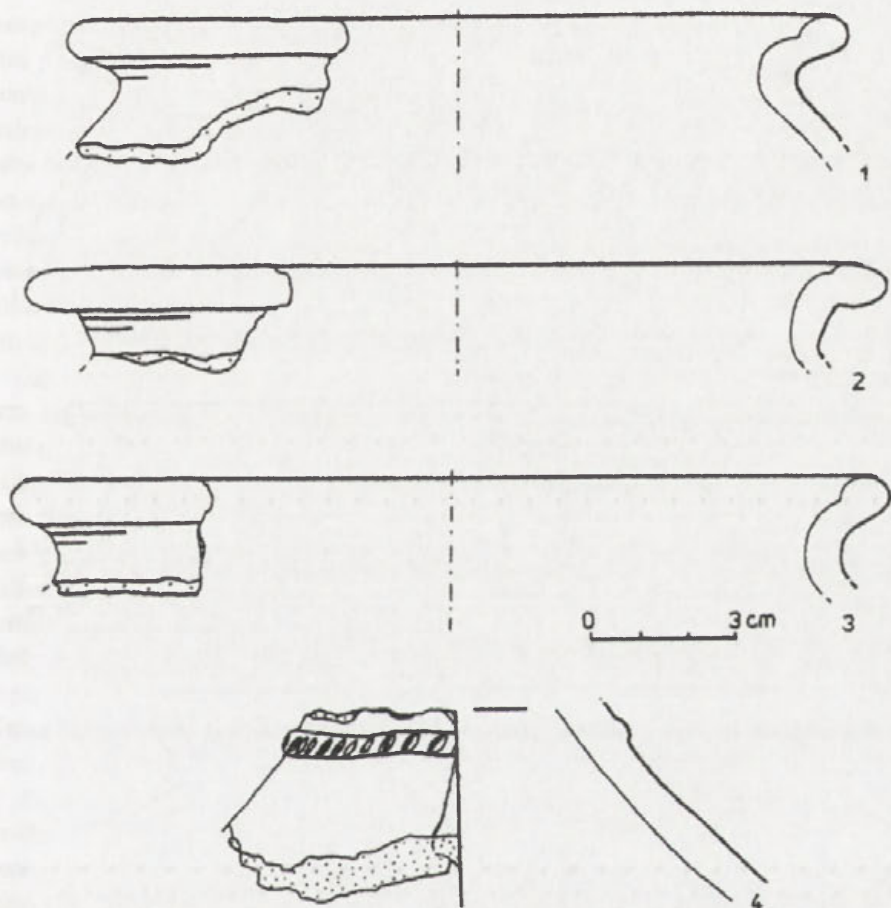

Fig. 20. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Pottery of group II: 1, 2 — trench 5, mixed layer; 3 — trench 8, settlement layer from phase 2; 4 — trench 6, layer of rampart destruction from phase 2 (drawn by E. Wojtowicz, M. Maziarczuk)

Ryc. 20. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Ceramika grupy II: 1, 2 — wykop 5, warstwa przemieszana; 3 — wykop 8, warstwa osadnicza 2 fazy; 4 — wykop 6, warstwa rozsypiskowa wału fazy 2 (rys. E. Wojtowicz, M. Maziarczuk)

noted at sites in Poland, especially between the Wieprz and the Bug rivers. Its presence has been documented in the area extending between Podlasie (a site in Horodyszczce, Wisznice commune, Lublin province) and the Hrubieszów Basin (the settlement complex in Czermno, Tyszowice commune, Lublin province). Particularly numerous examples of the ceramics come from the Chełm district: Andrzejów, Busówno, Stołpie, Chełm, Czuczycze, and Kumów (Dzięnkowski 2006, 131). Such an “influx” of vessels with standardized technology, forms and ornamentation resulted from political and cultural changes related to the

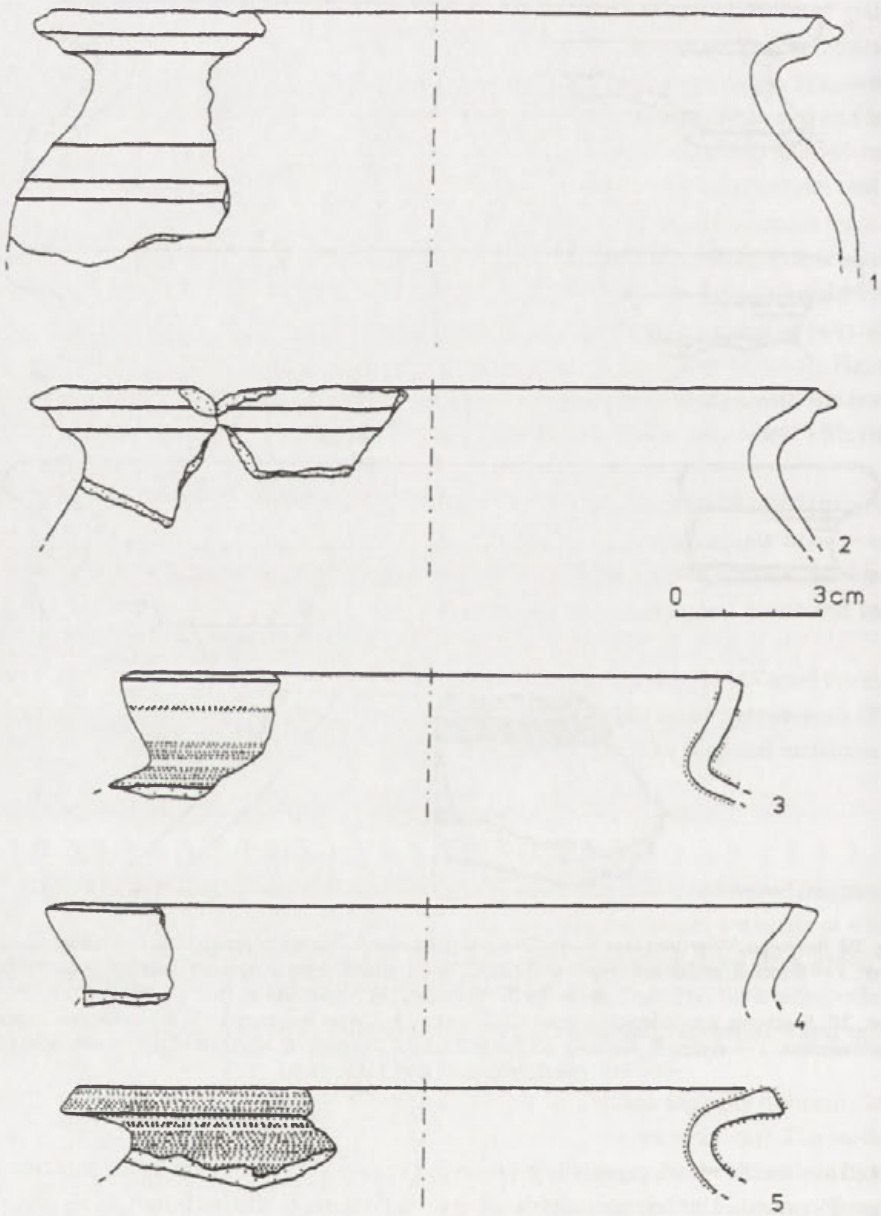

Fig. 21. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Pottery selection of group II: 1, 2 — trench 9 (semi-sunken hut); 3, 4 — trench 8, settlement layer; 5 — trench 6, fulfillment of the ditch (drawn by E. Wojtowicz, M. Maziarczuk)

Ryc. 21. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Wybór ceramiki grupy II: 1, 2 — wykop 9 (półziemianka); 3, 4 — wykop 8, warstwa osadnicza; 5 — wykop 6, zasypisko fosy (rys. E. Wojtowicz, M. Maziarczuk)

incorporation of that region into the Duchy of Galych–Vladimir and to the arrival of relocated population from Rus'. The beginning of those processes, now difficult to specify, should probably be dated to the late 12th century, as shown by recent excavations at the settlement complex in Stołpie (Buko 2005, 288–291; Buko 2008). The *terminus ante quem* for those vessels in Rus' was the 2nd half of the 13th century, the period of Mongolian invasions. In the area between the Wieprz and the Bug, slipped ceramics started to decline in the 1st quarter of the 14th century, during long fight over that territory between Poland, Rus', Hungary and Lithuania (Dąbrowski 2005), at the end of the Romanovich dynasty. Incorporation of the "borderland" into Poland and the resulting social stabilization caused an influx of new settlers and new culture, represented by gray pottery.

Glazed ceramics (Group III) exemplifies an elite artifact of ancient origin (Makarova 1972, 5). In Rus', its production, inspired by Byzantine glassmaking, began in the 10th century (Olczak 1968, 200), increased in the 11th century and peaked in the 12th and 13th centuries. As a result, various forms of glazed vessels: jugs, pots, bowls and cups, have been documented in layers of most Russian centers (Kiev, Galych, Vladimir, Uhrusk, Lubech). In eastern Poland, such artifacts arrived since the 11th century, as imports from Ruthenia (cf. Dzieduszycki 1982, 107–109). Although research on the ceramics at the "borderland" has only started, it already indicates that glazed vessels were manufactured in Chełm in the 13th century (Auch 2004, 88). Analogous production may have taken place in prominent towns, e.g. Czermno, Gródek on the Bug, Sasiadka, Przemyśl. The presence of glazed ceramics in Busówno provides evidence for regional and interregional trade relations of the center.

Pottery classified into Group II were the most numerous in trenches 5, 8 and 9, and much fewer elsewhere (Fig. 15). Trench 5 was located on the external rampart; the concentration of potsherds in the leveling layer of the rampart and in the fill-in of the ditch indicates that the rampart had fallen into disuse. Trenches 8 and 9 were located within the inner grounds, where numerous potsherds were recovered both from the settlement layer and from the semi-sunken hut. From the same context there are also fragments of glazed vessels. The predominance of ceramics from Group II in both trenches in well defined archaeological contexts suggest that the area was the center of settlement in the 12th, 13th and perhaps 14th centuries. Definitely fewer amounts of sherds found in the layers of the mound (trench 6) point to another, probably sacral, function of the place, which seems to be confirmed indirectly by the discovered inhumations.

Group IV

The group includes steel gray ceramics made of ferruginous clay with the slide-band method. The site has yielded fragments of unornamented pots with a groove accommodated to a lid. Altogether, 215 fragments have been recovered, mainly from trenches 8 and 9 within the inner grounds; only few fragments come from trench 6 on the central mound.

The pottery should probably be dated to the 14th–15th centuries. It has many analogies at Polish sites (Kruppé 1981, fig. 2: 21; 9: 19–24).

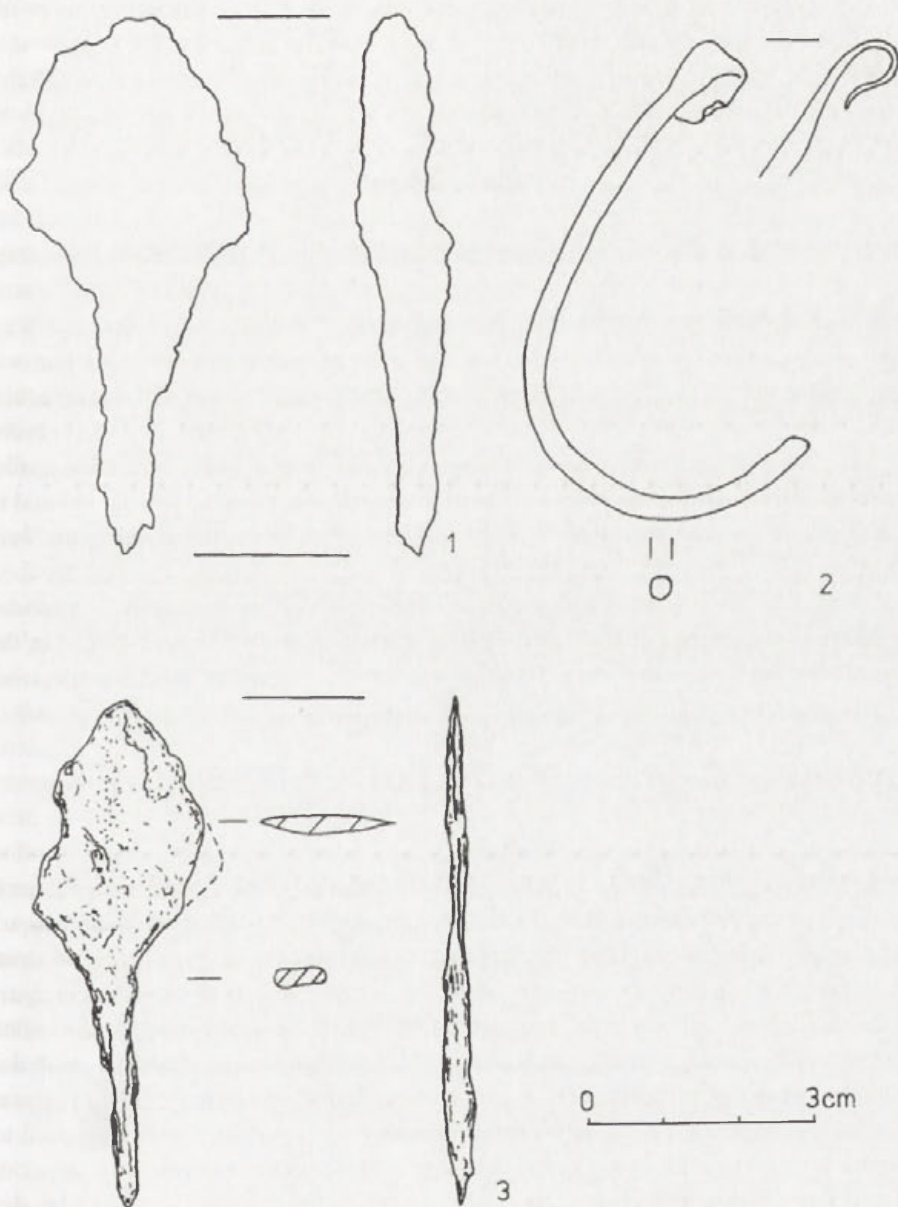
Group V

The group includes gray pottery, thrown on the wheel, made of ferruginous clay. The vessels were unornamented and had straight and outward bent rims. Recovered sherds, mostly of rims and bellies, have been found within the inner grounds and the mound. They are dated to the 16th–18th centuries (Lelek 2004, Table I, II).

Metal artifacts

Altogether, 18 iron artifacts have been recovered. As they are mostly in a poor state of preservation, their function cannot be determined; the paper, therefore, discusses only two of them. Trench 6, Stratification Unit 125 (a pit), contained an iron arrowhead with a strongly corroded surface (Fig. 23: 1, 3). The arrowhead is shaped as a rhomboid leaf planted in a tang. Its total length is 68 mm, the length of the leaf 35 mm, the width approx. 25–30 mm; the maximum width is located slightly below half length. With its shape, the arrowhead resembles Type III/44 described by Piotr Strzyż according to the classification by Nadolski and Medvedev (2006, 87–88). In Medvedev's opinion, such rhomboid arrowheads were used from the 9th to the 14th centuries: chunky types (ratio of length to width: 1:2; straight edges; variant 1) from the 9th to the 11th centuries; slender types (ratios of length to width: 1:3, 1:4; concave edges; variant 2) from the 9th to the 14th centuries (Medvedev 1966, 67; Strzyż 2006, 88). In Małopolska, arrowheads of that group have been found at the old Magyar cemetery in Przemyśl, Rycerska 9 (1st half of the 10th century), Gródek on the Bug (the 8th–11th centuries), Naszacowice (2nd half of the 8th–11th centuries), Lublin (the 12th–13th centuries), Chełm (the 13th century) and Sawin (the 9th–10th centuries). On the Russian territory, 44 items have been recovered to date, e.g. from Knjazha Gora, Gnezdovo and Novgorod. Similar artifacts are known from Slovakia (a cemetery with Hungarian burials) and Bulgaria (Strzyż 2006, 88). The shape and proportions of the arrowhead from Busówno relate it to variant 1 mentioned above. Its dating to the 9th and 10th centuries is confirmed by stratigraphical data, i.e. its context in a pit built in Phase I of Busówno, covered with layers and an earthen-wooden rampart from Phase II (the 12th and 13th centuries).

The second find is a temple-ring ornament made from bronze wire (Fig. 23: 2; 24). It is unbent and has a damaged fastening, so its type is difficult to determine: it may represent Type II or Type III in the classification by Musianowicz (1949, 127–139) and by Kóčka-Krenz (1993, 44–51). The tip hammered into a thin piece, its length and its bend which suggests a S-shaped ending are more characteristic of Type III. Temple-ring ornaments of

Fig. 23. Busówno, Wierzbica commune, Chełm district, site 1. Metal remains. Arrow-head made of iron: 1 — before renovation; 3 — after renovation; 2 — temple ring made of bronze, found on the surface of inner area of stronghold (drawn by E. Wojtowicz)

Ryc. 23. Busówno, gm. Wierzbica, pow. Chełm, stan. 1. Zabytki metalowe. Grot strzały wykonany z żelaza: 1 — stan przed konserwacją; 3 — stan po konserwacji; 2 — kabłączek skroniowy z brązu znaleziony na powierzchni majdanu (rys. E. Wojtowicz)

both types tend to be described as all-Slavic, although Type III was definitely more frequent in western areas. Both types were popular for several centuries. They appeared in Saxony and Thuringia already in the 9th century; in Poland, they were used from the 10th to the 13th–14th centuries (Musianowicz 1949, 195, 202; Kóčka-Krenz 1993, 44–45).

Animal bones

Stratification contexts in Busówno have yielded approx. 1200 animal bone fragments, and in this set, 769 fragments have been identified and analyzed by Alina Lasota-Moskalewska from the Institute of Archaeology at the University of Warsaw. 736 fragments come from mammals, 29 from birds, and 4 from fish. 692 fragments are bones of domesticated animals represented by cattle, pigs, sheep/goats, horses and dogs (Lasota-Moskalewska 2008). The most frequent wild animals are red deer, roe deer and beavers; less frequent – elks, aurochs, boars and hares. Comparison of the data points to a similar structure of animal breeding and consumption in both phases of the stronghold and to a small role of hunting. Results of the analysis show that cattle, sheep and goats were mainly bred for agricultural and dietary purposes (milk), while pigs were kept for their meat and fat. Bone remains of horses indicate presence of improved breeds. The species composition of the examined domesticated animals was typical of eastern Poland in the Early Middle Ages. Remains of tall cattle may suggest an influence of Russian settlement.

PHASES OF THE FORTIFIED SETTLEMENT IN BUSÓWNO

Phase I: before the formation of the state

The beginning of the settlement in Busówno was related to the circular external rampart surrounding an area of approx. 7 hectares (at the present stage of exploration, open settlement at an earlier period cannot be ruled out). Its well-thought-out structure combined defensive elements with protection against the erosive activity of water. The rampart consisted of a low earthen embankment and undetermined wooden constructions filled with earth and reinforced with a stone “offset”. The interesting stone structure, much degraded and for that reason difficult to identify, interpreted as reinforcement of the rampart from the inside (cf. Figs. 4–6), raises some controversy. In Poland, stones were used to complement the inner fill of a construction, e.g. a wooden box, or to reinforce slopes of embankments. This structural function had its origins in the Frankish state. Similar elements have been found in fortifications of Moravian and Bohemian centres built in the 9th and 10th centuries (Dzieduszycka 1977, 83 ff; Poleski 2004, 136–137). In Poland, relics of stone structures have been documented within ramparts of strongholds in Silesia, Wielkopolska (Niemcza, the 9th–10th centuries; Dobromierz, the 9th century; Żłince, Graniczna, the 9th–10th centuries; Gniezno, 10th century) and Małopolska (Wiślica, the 10th century)

(Poleski 2004, 136–137). Interpretation of the stone elements in Busówno remains open. The external rampart may be dated to the 2nd half of the 10th century, mainly on the basis of dendrochronological measurements (915–950 AD) supported with radiocarbon datings (690–890 AD, 890–980 AD, 690–870 AD). Moreover, layers related to the construction of the rampart contained ceramics of Group I dated to the late tribal period, produced in the 9th and 10th centuries (^{14}C 820–1000 AD, TL 784–828 AD). The uncovered features and the large concentration of ceramics within the inner grounds point to development of a considerable part of the area for settlement purposes. This would confirm the thesis about intensive use and an important role of the stronghold at that time.

The decline of Busówno resulted probably from destruction by fire (a military raid?). The date is difficult to establish. Although copious 12–13th-century materials recovered from the fill of the moat and from the leveling layer of the rampart indicate the end of the use of the stronghold, they provide an insufficient basis to determine whether the events took place.

Phase II: the first centuries of the state

Re-settlement of Busówno resulted in spatial transformation of the fortified complex: its functional area and the extent of its development decreased. A large complex covering several hectares was changed into a 3-hectare settlement concentrated around the mound and the northern and western parts of the inner grounds. The interior rampart, traceable only in the eastern and northern part of the complex, probably dates back to that period. Its earthen embankment, the presence of a fascine on its slopes and the lack of traces of reinforcement show that the feature may have functioned as a dam protecting the settlement from seasonal rises of the water level. Sticks and stakes taken from the fascine have been radiocarbon dated to the mid-11th–mid-12th centuries (1050–1160 AD), which determines the *terminus post quem* for the construction of the embankment. It should be assumed, therefore, that Phase II began with the building of the rampart, around the mid-12th century at the latest.

Another element requiring an explanation is the chronological and functional relation between the rampart and the wooden structures which have left their impressions 3–4 m from the embankment. The impressions (cf. Fig. 7) may be traces of a fence (?) their arrangement compared to the course of the rampart neither proves nor rules out their connection.

In that period, settlement was concentrated within the inner grounds and around the mound. The destructed 10th-century layer within the mound was covered then with a narrow functional layer containing ceramics of Groups II and III; above it, there were relics of a wooden and stone rampart (of undetermined course) and a moat (cf. Fig. 9, 10). The semi sunken hut within the inner grounds has been dated to the 12th–13th centuries. Fewer fragments of ceramics of Group II found within the mound show that the place was inhabited to a lesser extent (a sacral function?); definitely more numerous fragments have been documented within the inner grounds (residential area?) (Fig. 15). The artifacts,

mainly characteristic forms of vessels with uniform ornamentation (white engobe), may indicate presence of settlers from Rus' or inhabitants maintaining eastern cultural traditions.

Busówno in Phase II has been noted in historical sources. The Galych-Volhynian chronicle mentions a Yatvingian raid against *Busowno* and *Ochoż* under the year 1234 (Bartnicki 2005, 159). This extremely important information probably establishes the *terminus ad quem* for the construction of the stronghold, but it also points to political significance of the place. The strongholds in Wereszczyn (~1204 AD, identified with the stronghold in Andrzejów Nowy; cf. Kutylowska 1990, 47) and in Stolpie (~1204 AD), both mentioned in the chronicle with Busówno, were the main administrative and sacral centers in that part of the borderland between Poland and Rus' (Dąbrowski 2005). Construction of the town in Chełm in the 1230s or 1240s was another stage in the development of those areas. Chełm took over the role of an unofficial capital center (Szczygieł 1996, 29; Dzieńkowski 2002, 74).

The end of the Busówno centre may be dated to the 1st half of the 14th century. The period was marked by death of the last ruler from the Romanovich dynasty in 1323 and by the incorporation of the borderland into Poland (Szczygieł 1996, 36 ff). The dating is confirmed archaeologically by the decline of slipped ceramics and the appearance of steel gray vessels which became popular in that region since the 14th century.

The area of the stronghold did not stop to be used in the 14th century, as proved by ceramic material recovered from the layers within the inner grounds and the mound, and by the cemetery on the mound (cf. Fig. 9). Historical sources provide additional evidence. The cemetery was the most important element in the later use of the place. Its upper level has been dated to 1470–1630 AD on the basis of a radiocarbon measurement of wood from one of the coffins. The date for the youngest burial, therefore, would indicate the *terminus ad quem* for at least two levels of inhumations located below. A mention about an Orthodox church functioning there in the 15th century (Wawryniuk 2002, 420) plays an important role in this context. The question how far the cemetery dates back remains open.

The youngest period of the area under investigations is represented by (another?) Orthodox church located on the mound and a priest's house within the inner grounds, both built in the 19th century. In the 20th century, the place was resettled again, and a farm constructed by the mound has been in use to the present.

Translated by Anna Skucińska

References

- Abramowicz A. 1959. Ceramika z Czeramna nad Huczwą. *Archeologia Polski* 4, 149–185.
- Auch M. 2004. Wczesnośredniowieczna ceramika szklwiwna z Chełma, woj. lubelskie. *Archeologia Polski* 59, 49–94.
- Bartnicki M. 2005. *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217–1264*. Lublin.

- Borowska-Strugińska B. 2008. Human bones from 15–17th cent cemetery from Busówno in the light of anthropological analysis. *Sprawozdania Archeologiczne* 60, 369–379.
- Brzostowicz M. 2002. *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*. Poznań.
- Buko A. 1981. *Wczesnośredniowieczna ceramika sandomierska*. Wrocław.
- Buko A. 1990. *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław.
- Buko A. 2000. Małopolska „czeska” i Małopolska „polańska”. In H. Samsonowicz (ed.), *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*. Kraków, 143–168.
- Buko A. 2004. Ziemia chełmska w początkach państwa polskiego: problematyka badawcza. In J. Libera, A. Zakościelna (eds.), *Przez pradzieję i wczesne średniowiecze. Księga jubileuszowa na siedemdziesiątą piątą urodziny docenta doktora Jana Gurby*. Lublin, 309–324.
- Buko A. 2005. *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*. Warszawa.
- Buko A. (ed.). 2008. *Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005*. Warszawa. *in press*.
- Buko A., Dzieńkowski T. and Gołub S. 2006. *Ziemia chełmska w kontekście budowy państwowości polskiej i ruskiej: przykład badań Busówna i Czulczyc*. (manuscript in Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences in Warsaw). Chełm–Warszawa.
- Buko A., Dzieńkowski T. and Kusiak J. 2008. Datowanie ceramiki wczesnośredniowiecznej metodą termoluminiscencji: przykład badań zespołu grodowego w Busównie. *Archeologia Polski* LIII, z. 1, 25–49.
- Cichomski J. 1980. *Wczesnośredniowieczne osadnictwo obronne na terenie województwa chełmskiego. Katalog grodzisk*. (Maszynopis w Muzeum Chełmskim w Chełmie). Lublin.
- Dąbrowski D. 2005. *Źródła pisane do dziejów wieży w Stołpiu*. (manuscript in Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences in Warsaw). Toruń.
- Dobrowolski R. 2006. *Sprawozdanie z prac geologicznych wykonanych w 2006 r. na stanowisku archeologicznym Busówno – stanowisko 1 (gm. Wierzbica)*. (Maszynopis „Usługi Archeologiczne”-Chełm). Lublin.
- Dulinicz M. 2001. *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej*. Warszawa.
- Dulinicz M. 2005. Mazowsze w IX–XIII wieku. In *Problemy przeszłości Mazowsza i Podlasia. Archeologia Mazowsza i Podlasia. Studia i Materiały* III, 187–206.
- Dzieduszycka B. 1977. Ze studiów nad wczesnośredniowiecznymi technikami budownictwa obronnego. Umocnienia wczesnośredniowiecznego Kaszowa w województwie wrocławskim. *Slavia Antiqua* 24, 73–118.
- Dzieduszycki W. 1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. po połowę XIV w.* Wrocław.
- Dzieńkowski T. 2002. Górka Chełmska we wczesnym średniowieczu. In E. Banasiewicz-Szykuła (ed.), *Badania archeologiczne. O początkach i historii Chełma*. Lublin, 73–84.
- Dzieńkowski T. 2006. „Poleskie” pogranicze kulturowe w XI–XIII wieku. In E. Banasiewicz-Szykuła (ed.), *Badania archeologiczne na Polesiu Lubelskim*. Lublin, 119–134.
- Ginalski J. and Kotowicz P. N. 2004. Elementy uzbrojenia i oporządzenia jeździeckiego z grodziska wczesnośredniowiecznego „Horodyszcz” w Trepczy, pow. Sanok, stan. 2. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* XXV, 187–251.

- Hoczyk-Siwkowska S. 1978. Chronologia ceramiki wczesnośredniowiecznej (VI–IX w.) z Lublina. *Slavia Antiqua* 25, 189–221.
- Hoczyk-Siwkowska S. 2004. *Kotlina Chodelska we wcześniejszym średniowieczu*. Lublin.
- Jastrzębski S. 1988. Badania weryfikacyjne na grodziskach w Ewopolu, woj. Lublin i Dolnośląskie, woj. Białą Podlaską. *Sprawozdania Archeologiczne* 40, 271–290.
- Kóčka-Krenz H. 1993. *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*. Poznań.
- Kolchin B. A. and Makarova T. I. (eds.). 1997. *Drevniaya Rus. Byt i kultura*. Moskwa.
- Kondracki J. 2000. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa.
- Kruppé J. 1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław.
- Kurnatowska Z. 1973. Główne momenty w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa polskiego. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 3, 435–447.
- Kuśnierz J. 2005. Militaria z Czeramna nad Huczwą. Próba rekonstrukcji sposobu ataku na gród na podstawie wyników dotychczasowych badań archeologicznych. In J. Machnik, W. Banach and P. N. Kotowicz (eds.), *Sztuka wojenna na pograniczu polsko-rusko-słowackim w średniowieczu. Materiały z konferencji*. Sanok–Kraków, 115–132.
- Kutyłowska I. 1990. *Rozwój Lublina w VI–XIV wieku na tle urbanizacji międzyrzecza środkowej Wisły i Bugu*. Lublin.
- Lasota-Moskalewska A. 2008. Animal remains from Early Medieval stronghold at Busówno, com. Wierzbica. *Sprawozdania Archeologiczne* 60, 381–395.
- Lelek R. 2004. *Ceramika z zamku w Korzkwi (XVI–XVII w.)*. Kraków.
- Lysenko P. F. 1974. *Goroda Turovskoy zemli*. Minsk.
- Makarova T. I. and Rosenfeldt R. L. 1997. Polivnaya ceramika. In B. A. Kolchin and T. I. Makarova (eds.), *Drevnaya Rus. Byt i kultura*. Moskwa, 28–30.
- Makarski W. 1996. *Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne*. Lublin.
- Malevskaya M. V. 1969. K voprosu o keramike galickoy zemli XII–XIII vv. *Kratkiye Soobshcheniya Instituta Archeologii* 120, 3–14.
- Malevskaya M. V. 1971. K voprosu o lokalnych variantach keramiki zapadnoruskich zemel XII–XIII vv. *Kratkiye Soobshcheniya Instituta Archeologii* 125, 27–34.
- Mazurek W. 1990. Wczesnośredniowieczna ceramika z Woli Siennickiej, stan. 3, woj. chełmskie. *Lubelskie Materiały Archeologiczne* 3, 91–102.
- Musianowicz K. 1975. Osada z IX–X wieku w Strzyżowie, pow. Hrubieszów na tle osadnictwa Górnego Pobuża. *Wiadomości Archeologiczne* 40, 83–112.
- Musianowicz K. 1949. Kabłączki skroniowe — próba typologii i chronologii. *Światowit* 20 (1948–1949), 115–232.
- Nadolski A. 1954 *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. Łódź.
- Niedźwiadek R., Rejniewicz Ł. and Rozwałka A. 2003. *Dokumentacja z archeologicznych badań weryfikacyjnych stanowiska nr 8/8 Grodzisko w Dorohuczycy, gm. Trawniki*. (manuscript in the Voivodship Office for Remains Preservation in Lublin). Lublin.

- Olczak J. 1968. *Wytwórczość szklarska na terenie Polski we wczesnym średniowieczu. Studium archeologiczno-technologiczne*. Wrocław.
- Persowski F. 1962. *Studia nad pograniczem polsko-ruskim w X–XI wieku*. Wrocław.
- Poleski J. 1992. *Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Małopolsce* (= *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne* 52), Kraków.
- Poleski J. 2004. *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*. Kraków.
- Radwański K. 1968. Wczesnośredniowieczna ceramika krakowska i zagadnienie jej chronologii. *Materiały Archeologiczne* 9, 5–71.
- Rogoziński J. 2000. *Wczesnośredniowieczna ceramika naczyniowa z wybranych obiektów stanowiska 144 w Chełmie (badania 1999 roku)*, (manuscript in Institute of Archaeology of Warsaw University). Warszawa.
- Rosenfeldt R. L. 1997. Keramika. In B. A. Kolchin and T. I. Makarova (eds.), *Drevnaya Rus. Byt i kultura*. Moskva, 22–27.
- Rymut K. (ed.). 1996. *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*. Kraków.
- Strzyż P. 2006. *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*. Łódź.
- Szczygiel R. 1996. Miasto w późnym średniowieczu. Lokacja na prawie miejskim. In R. Szczygiel (ed.), *Chełm i Chełmskie w dziejach*. Lublin, 27–50.
- Świętosławski W. 1997. *Archeologiczne ślady najazdów tatarskich na Europę Środkową w XIII w.* Łódź.
- Uzarowiczowa A. 1964. Wyniki badań sondażowych na osadzie wczesnośredniowiecznej w Wołajowicach, pow. Hrubieszów. *Wiadomości Archeologiczne* 30, 398–416.
- Wawryniuk A. 2002. *Leksykon miejscowości powiatu chełmskiego*. Chełm.
- Wróbel H. 1985. *AZP obszaru 77–88*. (manuscript in Museum in Chełm). Lublin.
- Zawadzka-Antosik B. 1968. Materiały wczesnośredniowieczne z osady w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów. *Wiadomości Archeologiczne* 33, 355–361.

Andrzej Buko (Warszawa), Tomasz Dzieńkowski (Chełm)

OSADNICTWO Wczesnośredniowieczne Polsko-ruskiego pogranicza. Grodzisko w Busównie w świetle nowszych badań archeologicznych

WPROWADZENIE

Grodzisko w Busównie położone jest w gminie Wierzbica, powiat chełmski, województwo lubelskie. Pod względem geograficznym usytuowane jest w północno-zachodniej części mezoregionu Pagórów Chełmskich, który według podziału Jerzego Kondrackiego zaliczany jest do Polesia Wołyńskiego (Kondracki 2000, 294–295). Obszar ten charakteryzuje się występowaniem wyniesień kredowych otoczonych obniżeniami wypełnionymi materiałem akumulacyjnym (Dobrowolski 2006). Interesujący nas obiekt usytuowany jest na niewielkim garbie kredowym w strefie brzeżnej rozległej doliny rzeki Świnki (prawobrzeżny dopływ Wieprza) (ryc. 1). W pobliżu stanowiska przebiega wyraźne zagłębienie po dawnym korycie rzeki. Utwory przypowierzchniowe tworzą tu piaski i mułki oraz namuły mineralno-organiczne i biogeniczne (torfy). Poniżej znajdują się pokłady skały kredowej. Wysokości bezwzględne w rejonie stanowiska znajdują się na poziomie 180–182 m n.p.m. (dolina Świnki) do 220 m n.p.m. w jej strefie przykrawędziowej i na wysoczyźnie.

Grodzisko jest obiektem kilkuwałowym (dwa lub trzywałowym) o powierzchni około 7 ha (ryc. 2). Wały zachowane są fragmentarycznie w postaci niewielkich nasypów ziemnych o wysokości od 0,3 do 0,8 m, którym towarzyszą rozległe, a zarazem niezbyt głębokie rowy. Majdan grodziska w obrębie wału wewnętrznego ma przybliżoną powierzchnię 3,2 ha. W jego południowo-wschodnim rejonie znajduje się kopcowate wyniesienie o wymiarach 40 x 50 m, na którego plateau w XIX wieku wybudowano cerkiew.

Busówno [źródło: *Busowna* (1234 r.), *Busowno* (1419 r.), *Buszowna* (1442 r.); Perkowski 1962, 118; Wawryniuk 2002, 420; Bartnicki 2005, 159], według językoznawców może być nazwą topograficzną, która oznaczałaby miejsca położone na terenie podmokłym, wśród mokradel i bagien (Rymut 1996, 464–465). Pod względem przynależności etnicznej jej genezę ruską akcentował Władysław Makarski (1996, 244).

Historia obiektu związana jest z jego rozpoznaniem powierzchniowym i badaniami o charakterze sondażowym. Odkrywcą grodziska w 1962 roku był regionalista Stanisław Skibiński, natomiast w 1985 roku badania powierzchniowe na obszarze AZP 77–88 przeprowadziła Halina Wróbel, nadając stanowisku nr 1 w miejscowości i 2 na obszarze (Wróbel 1985). W wyniku penetracji powierzchniowych zarejestrowano w bliższym i dalszym otoczeniu grodziska 45 wczesnośredniowiecznych stanowisk usytuowanych w strefie zboczowej

i przykrawędnej doliny rzeki Świnki. Nieliczne punkty osadnicze występowały również na wyniesieniach terasy dennej. Stanowiska koncentrowały się w miejscowościach Busówno i Olchowiec w promieniu 2–3 km od grodu.

Pierwsze badania sondażowe na grodzisku przeprowadził w 1978 roku Jerzy Cichomski (1980, 19–24). W czterech wykopach usytuowanych na wale zewnętrznym i wewnętrznym, międzywał oraz na majdanie została wstępnie rozpoznana struktura umocnień i zabudowa centrum wraz z datowaniem grodu pomiędzy VII a XIII wiekiem (Cichomski 1980, 22–23; Buko 2004, 312). W latach 2004–2005 wznowiono prace wykopaliskowe na grodzisku, których celem było rozpoznanie konstrukcji wałów oraz osadnictwa na majdanie (ryc. 3). Istotnym elementem było doprecyzowanie chronologii obiektu i jego roli we wczesnośredniowiecznej przestrzeni politycznego i kulturowego pogranicza. Badaniami objęto wał zewnętrzny i wewnętrzny, majdan i kopiec.

Zadanie realizowano w ramach Projektu Badawczego Zamawianego (PBZ KBN – 085/H01/2002/III.C) „Polskie dziedzictwo kulturowe w Nowej Europie”, zadanie „Ziemia chełmska w kontekście budowy państwowości polskiej i ruskiej”. Kierownikiem badań z ramienia Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie był Andrzej Buko, realizatorami zadania Stanisław Gołub i Tomasz Dzieńkowski.

KONSTRUKCJE OBRONNE, ZABUDOWA MAJDANU I KOPCA

System obronny grodziska tworzyły dookolne (?) wały i rowy. Wał zewnętrzny (ryc. 4) miał szerokość podstawy 6,4 m oraz zachowaną wysokość 0,8 m. Na jego konstrukcję składał się nasyp ziemny oraz elementy drewniane i kamienne. Ze względów hydrologicznych takich jak wysoki poziom wód gruntowych, przed wzniesieniem nasypu zabezpieczono podłoże warstewką izolacyjnego ilu oraz moszczeniem złożonym z patyków i kołków drewnianych. Podobnie faszynowano zbocze fosy. Kolejnym etapem budowy wału było wzniesienie nasypu i obłożenie go iłem z materiałów pozyskanych z kopania rowu (ryc. 5). Naziemną część wału tworzyły konstrukcje drewniane i kamienne, obecnie zachowane w szczątkowej formie. Relikty drewniane udokumentowano w postaci odcisku po podłużnej belce lub rzędzie słupów (?), negatywów czterech kołków z nieregularnymi zarysami (pozostałościami plecionki?) oraz negatyw pojedynczego słupa. Element kamienny w postaci „rozsypiska” miał szerokość około 1,5 m i miąższość 0,3 m. Tworzyły go piaskowce ułożone bez spoiwa. Wstępna rekonstrukcja wału wskazuje na wykonanie ziemnego nasypu oblepionego glinianym płaszczem, na którego stropie wzniesiono drewniano-ziemno-kamienną konstrukcję 3-metrowej szerokości. Jej element zewnętrzny stanowiła palisada lub ściana z drewna, natomiast wewnętrzny kołki z plecionką i nośne słupy rozstawione w odległości, co najmniej 1 m (ryc. 4, 5, 6). Przestrzeń pomiędzy konstrukcjami (drewnianą ścianą a plecionką i kamiennym „rozsypiskiem”) była wypełniona ziemią i być może

poziomymi belkami, których końce mogły być wpuszczane w kamienną konstrukcję o funkcji odsadzki. Funkcja kamiennego „rozsypiska” nie jest jednoznaczna, ale za jej rolą intencjonalną przemawia fakt powtarzalności tego elementu w różnych punktach wału. Elementy naziemne wału uległy zniszczeniu w wyniku pożaru. Z warstwy spalenizny pozyskano nadpalony kolek dębowy, który wydatowano dendrochronologicznie na lata 912–950 AD (^{14}C 680–890 AD; por. tabela 1). Obiektem związanym z wałem był rów o szerokość 4–5 m i głębokości 1–1,2 m. Wypełnisko rowu składało się z namuliska związanego z akumulacyjną działalnością wody, jak i nawarstwień pochodzących z destrukcji wału.

W celu uzyskania dodatkowych danych odnośnie chronologii tej części umocnień, wybrano i poddano badaniom radiowęglowym pozyskane próbki drewna, kołki i patyki z faszynowania podłoża. W tym miejscu warto przypomnieć, że kwestia stanu zachowania pierwotnej struktury drewna, jak i ewentualna obecność zanieczyszczeń występujących na stanowisku ma znaczenie dla wiarygodności wyników analiz ^{14}C . Po odsłonięciu fragmenty drewna sprawiały wrażenie zmienionych ze względu na barwę, od brązowej do czarnej, były nasycone wodą, mało odporne na zmiany mechaniczne i czasami poprzerastane drobnymi korzeniami roślin współcześnie rosnących na ziemi przykrywającej warstwę archeologiczną. Jednakże już wstępne badania pozwoliły ustalić, że ciemna barwa drewna wynikała z oddziaływania kwasów humusowych. Jako, że te związki mogą wpływać na wynik badań ^{14}C , mogą bowiem być pochodzenia autochtonicznego (powstałe w wyniku dekompozycji struktury drewna) lub allochtonicznego (np. wypłukane z współczesnego humusu, przetransportowane przez wodę i wchłonięte w strukturę drewna), próbki poddano zabiegom chemicznego oczyszczenia. Należy zaznaczyć, że pod koniec procesu oczyszczania przywrócony został pierwotny kolor drewna, czytelne stały się słoje przyrostów rocznych i, po wyschnięciu, drewno odzyskało swoje właściwości mechaniczne. Na tej podstawie można było przyjąć, że cechy zdekomponowanych próbek drewna spełniają warunki do przeprowadzenia wiarygodnych analiz ^{14}C . Stan zachowania pozostałości drewna może być wynikiem jednoczesnego oddziaływania chemicznych, fizycznych i biologicznych cech środowiska, w którym przebywało. W szczególności należy zwrócić uwagę na wysoki, sięgający poziomu humusu współczesnego, poziom wód gruntowych na stanowisku, w związku z czym warstwy nakrywające depozyty archeologiczne bogate są w rozłożoną substancję organiczną i resztki roślinności. Obecność tych ostatnich wpływa na stan, w jakim znajdują się pozostałości drewna: proces wegetacji absorbuje tlen z otoczenia wytwarzając atmosferę beztlenową. Co więcej, wiele substancji powstałych w wyniku rozkładu substancji organicznej ma odczyn kwaśny i skutecznie powstrzymuje naturalne procesy. Podsumowując, relikty drewna przetrwały dzięki przebywaniu w atmosferze beztlenowej, kwasowej i prawie całkowicie abiotycznej, jaka wytworzyła się na stanowisku.

Radiowęglowe daty dla próbek pochodzących z nadbrzeża fosy określane były zgodnie z techniką LSC, poprzez pomiar tempa rozpadu węgla ^{14}C za pomocą wielokanałowego β spektrometru. Konwencjonalne daty ^{14}C , obliczane zgodnie z przyjętymi konwencjami, były kalibrowane za pomocą dekadowego zestawu danych. Zarówno konwencjonalne, jak

i skalibrowane daty podawane są z marginesem błędu $\pm 1 \sigma$. Pobranie próbek z moszczenia wału i zbocza fosy, a następnie ich datowanie miało miejsce w 2007 roku w ramach projektu badawczego CNR–PAN kierowanego ze strony włoskiej przez prof. G. Calderoni z Uniwersytetu La Sapienza w Rzymie. Uzyskano następujące daty: dla próbki 6 (wykop 5, js. 10): Rome-1986, Busowno sample # 6, 1120.40 yr BP (890–980 cal AD) oraz dla próbki 7 (wykop 5, js. 10): Rome-1987, Busowno sample # 7, 1240.45 yr BP (690–870 cal AD) (por. tabela 1). G. Calderoni jest również autorem ekspertyzy na temat stanu zachowania analizowanego drewna, cytowanej w tej części artykułu.

Badania elementów konstrukcyjnych wału wewnętrznego i fosy przeprowadzono we wschodniej części grodziska, gdzie były najlepiej zachowane. Wał miał szerokość 7,5–8 m przy podstawie oraz 6–7 m w stropie, zaś jego wysokość wynosi 0,5–0,6 m (ryc. 7). Przepuszczalnie w tej części grodziska usypano go na niewielkim garbie terenowym, który wyprofilowano, a następnie wykonano nasyp ziemny bez elementów drewnianych. Konstrukcje drewniane odkryto w odległości 3–4 m na zachód od podstawy wału, gdzie zarejestrowano negatywy po słupach. Były one rozstawione w dwóch rzędach, co 0,4–0,6 m, tworząc konstrukcję o charakterze plotowym. Ich związek z nasypem wału jest niejasny na obecnym etapie badań. Możliwe są różne interpretacje tego zjawiska. Przede wszystkim wyjaśnienia wymaga kwestia warstw udokumentowanych pomiędzy nasypem wału a pozostałościami konstrukcji drewnianych, które zinterpretowano jako rozsypiskowe wału (js. 55 i 75a). Mamy związane z tym wątpliwości, czy warstwy te nie należą do kolejnej fazy (?) bądź przebudowy (?) wału wzmocnionego konstrukcjami drewnianymi. Sytuacja ta wymaga rozstrzygnięć za pomocą dalszych badań archeologicznych. Nie można wykluczyć także tezy, iż element ten mógł być uzupełnieniem konstrukcji nasypu, który w formie płotu otaczał założenie. Kolejna interpretacja wiązałaby go z późniejszymi działaniami budowlanymi prowadzonymi w okresie późnośredniowiecznym lub nowożytnym, kiedy w Busównie wzniesiono fortalicjum otoczone dębowym ostrogiem i wałami (Wawryniuk 2002, 420).

Rów wydrążono od strony zewnętrznej wału. Obiekt miał szerokość do 7 m i był dosyć płytki osiągając głębokość do 1 m w części środkowej, a następnie wypłycał się do 0,3 m. Wymiary jak i przekrój obiektu akcentują jego funkcję jako rowu odprowadzającego wodę. Na zboczach przegłębienia wystąpiły liczne ślady faszyny w postaci kolków i patyków drewnianych, które uniemożliwiały podmywanie i degradację piaszczystych zboczy nasypu. Pozyskane drewno do datowań ^{14}C i uzyskano jego wiek w przedziale 1050–1160 AD [Roma-1756, Busowno sample # 20, 1010.50 yr BP (1050–1160 cal AD)].

Rozpoznanie majdanu grodziska wykonano za pomocą wykopów i odwiertów, co umożliwiło odkrycie miększej warstwy osadniczej z licznym materiałem zabytkowym. Udokumentowano dwa obiekty w postaci jamy osadniczej (ob. 4 – wykop 8) i półziemianki (ob. 2 – wykop 9). Obiekt mieszkalny był w planie prostokątny o powierzchni użytkowej około 30 m². Zarejestrowane negatywy słupów usytuowane wzdłuż ścian i w narożnikach, wskazywały na zastosowanie konstrukcji słupowej (ryc. 8). Warstwa zasypiskowa domostwa zawierała duże ilości materiałów zabytkowych z dominującą grupą ułamków naczyń z XII–

XIII wieku (239 fragmentów) oraz z IX–XI wieku (41), późnego średniowiecza (90) i okresu nowożytnego (3). Uzupełnieniem tego zbioru były materiały archeozoologiczne (70 sztuk).

Badania kopca objęły południowo-zachodni stok oraz część plateau. Zarejestrowano tu złożony układ stratygraficzny w postaci różnoczasowych elementów powstałych w wyniku użytkowania terenu (ryc. 9). Najstarszy poziom reprezentowała warstwa osadnicza z obiektami w postaci dwóch jam (js. 83 i 125), o przypuszczalnej funkcji mieszkalnej oraz gospodarczej. Wypełniska obiektów i warstwy zawierały duże ilości spalenizny (przepalona ziemia, ceramika, drewno i polepa), świadczące o zniszczeniu w wyniku pożaru. Ceramika z obiektu uzyskała datę TL 883± 64 AD [819–947 AD] (Buko *et al.*, 2008). Kolejny poziom osadniczy tworzył wał drewniano-ziemny. W celu jego posadowienia wyprofilowano powierzchnię terenu i uformowano ziemny nasyp o szerokości około 5,5 m. Jego stok zewnętrzny obłożono łem i kamieniami, natomiast od strony wewnętrznej odkryto negatywy dwóch rzędów słupów drewnianych rozstawionych w odległości 1,2 m. U podnóża kopca zarejestrowano fosę o szerokości około 8 m i głębokości 1–1,4 m (ryc. 10). Za pomocą odwiertów udokumentowano przebieg rowu dookoła kopca. Najmłodszy stratygraficznie poziom reprezentował trzywarstwowy cmentarz szkieletowy wkopany w warstwy użytkowe oraz rozsypano wału. Wykonano datowanie ¹⁴C drewna z trumny najmłodszego pochówku uzyskując przedział 1470–1630 AD [(Roma 1757, Busowno sample # 1, 360. 45 yr BP (1470–1630 cal AD))].

MATERIAŁY RUCHOME

Z badań pozyskano łącznie 5476 sztuk zabytków, wśród których dominowały ułamki naczyń glinianych (3311). Najliczniejszą grupę stanowiła ceramika wczesnośredniowieczna (2707), a następnie późnośredniowieczna (259) i z okresu nowożytnego (301). Niewielki procent stanowiła ceramika pradziejowa i starożytna (44). Pozyskano również 17 przedmiotów metalowych, wśród których brak jest niestety tzw. niezależnych wyznaczników chronologicznych. Z badań pochodzi również duża liczba szczątków kostnych zwierzęcych (Lasota-Moskalewska 2008). Uzupełnieniem danych były analizy antropologiczne pochówków szkieletowych z cmentarzyska usytuowanego na kopcu (Borowska-Strugińska 2008).

Ceramika naczyniowa

Analizę ceramiki naczyniowej wykonano makroskopowo opierając się na kryteriach technologicznych: technikę wykonania, surowiec, domieszki, zdobienie oraz metryczne: formy naczyń i kategorie wylewów. Rejestrowano również stopień rozdrobnienia materiału i udział liczbowy poszczególnych partii naczyń. Wydzielono pięć grup technologicznych. W opracowaniu

nie uwzględniono materiałów starożytnych ponieważ wykraczają one poza zakres tematyczny tego opracowania.

Grupa I

Jest reprezentowana przez 1138 fragmenty ceramiki. Naczynia wykonywano przy użyciu techniki ugniatania z wałków i taśm, z surowca żelazistego z dużą domieszką piasku drobno i średnioziarnistego oraz mniejszą ilością tłuczni granitowego. Niewielką grupę stanowiły naczynia z białej gliny, których udokumentowano 3 fragmenty (ryc. 11). Wyroby obtaczano obustronnie do załomu brzuśca lub w niewielkim stopniu poniżej, wyjątkowo zaś do dna (ok. 2%). Ślady obtaczania są mocniejsze i bardziej równe w partii brzegowej, tracąc na wyrzistości w częściach dolnych naczyń. W dolnych partiach wyrobów zachowane są ślady pionowego wyrównywania, w postaci nierównych pociągnięć tkaniną i palcami (ryc. 12). Odnotowano też, że powierzchnia wylewu była czasami wyrównywana od strony wewnętrznej płaskim narzędziem. Naczynia zdobiono głównie w partii brzuścowej ornamentem rytym. Najczęściej stosowano dookolne żłobki poziome oraz pojedynczą lub zwielokrotnioną linię falistą. Oba te wątki były również wykonywane jednocześnie. Wśród rodzajów zdobienia zarejestrowano nacinanie, odciskanie i stempelki. Ceramika ornamentowana stanowi 26% całego zbioru. Badania wykazały znaczne rozdrobnienie materiału z dominującą grupą w dwóch przedziałach 0–2 cm i 2–5 cm (94%). Nie wystąpiły całe naczynia. Po wyklejeniu pozyskano ich większe fragmenty, składające się z wylewu, szyjki wraz z fragmentem brzuśca. W grupie tej wyróżniono naczynia szerokootworowe (I Rodzina Form Naczyń; ryc. 13: 1–3) z wychylonym na zewnątrz wylewem bez wyraźnie wyodrębnionej szyjki oraz garnki esowate (II Rodzina Form Naczyń) z różnie ukształtowanymi wylewami (ryc. 13: 4–5; 14: 3, 4). Odmienną stylistykę i technologię mają dwa fragmenty naczyń o dwustożkowatym profilu (III Rodzina Form Naczyń; ryc. 14: 1, 2).

Rodziny Form Naczyń I i II mają liczne analogie. Naczynia w postaci szerokootworowych, smukłych garnków nawiązują do typu I ceramiki krakowskiej wyróżnionego przez Kazimierza Radwańskiego (1968, 40–43). Nasilenie ich występowania datowane jest tam od połowy IX do połowy X wieku, natomiast już w początkach wieku XI następował wyraźny ich spadek ilościowy. Zbliżone formy naczyń występowały również na osadzie w Strzyżowie datowanej na IX–X wiek (Musianowicz 1975, ryc. 5c, g, k) oraz w Wołajowicach również o chronologii schyłkowoplemienniej (Uzarowiczowa 1964, ryc. 5e; 14 b, c). Garnki esowate charakteryzują się wylewami wychylonymi na zewnątrz o pionowej lub ukośnej krawędzi, czasami profilowanej i występowały w materiałach krakowskich od połowy IX do połowy XI wieku (profile typów 3 i 4, 6, 8, 9, 18 wg Radwańskiego 1968). Nasilenie ich użytkowania odnosi się zwłaszcza do wieku X (Radwański 1968, 65). Również na obszarze wschodniej Małopolski analogiczne formy naczyń występowały w różnych wariantach (szczególnie z wylewami typu 3 i 4). W Lublinie ceramikę o zbliżonych cechach datowano od VII/VIII do połowy IX wieku (Hoczyk-Siwkowska 1978, 221). Rejestrowaną ją również

w mniejszej ilości na osadach z IX–X wieku w Strzyżowie i Woli Siennickiej (Musianowicz 1975, ryc. 14h; Mazurek 1990, tabl. VII–IX, XII). Pojedyncze egzemplarze stwierdzono na grodzisku w Czerminie w 3 poziomie osadniczym datowanym na wiek X (Abramowicz 1959, ryc. 46). Naczynia z tak uformowanymi brzegami wystąpiły również na grodziskach: w Chodliku (VIII–IX wiek), Żmijowiskach (IX–X wiek) i Ewopolu (VIII–X wiek; Jastrzębski 1988; Hoczyk-Siwkova 2004; Niedźwiadek, Rejniewicz, Rozwałka 2003, 8). Nieco „młodsza” odmianę stanowiły naczynia, które charakteryzowały się profilowanymi wylewami, a ich okres występowania odnosił się do przedziału X–XIII wiek. Garnki z wylewem zbliżonym do typu 25 wg Radwańskiego najczęściej były użytkowane w X–XI wieku, natomiast naczynia z brzegiem w typie 27 funkcjonowały od końca X wieku z nasileniem w wieku XII (Radwański 1968, 63–65).

Na szczególną uwagę zasługują fragmenty dwóch naczyń, których charakterystyczną cechą była dwustożkowata sylwetka uzyskana poprzez ostry załom brzuśca (ryc. 14: 1, 2). Naczynia te charakteryzowały się domieszką drobnopiękistego piasku i dobrym wypałem.

Prezentowana forma jednego z wyrobów nawiązuje do III Rodziny Naczyń o ostrym załomie brzuśca i krótkim odgiętym na zewnątrz brzegu (typ 3), wydzielonej przez Michała Brzostowicza dla bruszczewskiego zespołu osadniczego. Autor zaliczył ją do ceramiki typu Menkendorf-Szczecin charakterystycznej dla terenów wschodniego Holsztynu, Meklemburgii, Pomorza i Wielkopolski, a chronologicznie odnoszonej do okresu pomiędzy 2 połową VIII wieku a wiekiem XI (Dulinicz 2001, 53–54; Brzostowicz 2002, 31, 32, yc. 14: 8, 10).

Ceramika grupy I to zwarty technologicznie, typologicznie i stylistycznie zbiór, którego głównymi cechami było obtaczanie do załomu brzuśca, niewielkie różnicowanie form i bogate zdobienie. Jej chronologię można umieścić w przedziale czasowym pomiędzy IX a XI wiekiem. Przesłankami przemawiającymi za datowaniem tego zbioru przed XI wiekiem są brak okazów o mocno profilowanych brzegach oraz brak ceramiki całkowicie obtaczonej. Ta ostatnia najwcześniej pojawiła się w Wielkopolsce w 2. połowie lub końcu X wieku, z tendencją do gwałtownego wzrostu w wieku XI (Kurnatowska 1973, ryc. 2). Według ostatnich ustaleń Marka Dulinicza ceramika całkowicie obtaczana mogła pojawić się na Mazowszu już w 1. połowie X wieku (Dulinicz 2005, 200).

W przypadku interesujących nas materiałów podjęto próbę uściślenia ich chronologii. W wyniku datowania metodą ^{14}C organicznych przywar ze ścianki naczynia (ryc. 14: 2), uzyskano przedział wiekowy pomiędzy 820 a 1000 rokiem AD. Tę samą próbkę wydatowano metodą TL i otrzymano wynik 856 ± 72 AD [784–928 AD]. Dane te sugestywnie potwierdzają datowanie ceramiki na IX–X wiek. Mając na uwadze datę dendrochronologiczną (po 950 r.) uzyskaną z wału, ceramikę grupy I można odnieść z pewnym prawdopodobieństwem do X wieku. Nie można jednak wykluczyć, że część naczyń (smukłe, słaboprofilowane garnki, formy grubościenne, bogato ornamentowane) reprezentuje starsze (VIII–IX w.) tradycje i tym samym można wiązać je z wcześniejszym (?) otwartym osadnictwem.

Największe nagromadzenie ceramiki grupy I stwierdzono w wykopie 6 usytuowanym w obrębie kopca (626), w tym aż 432 fragmenty zarejestrowano w warstwach osadniczych

(ryc. 15). Nieco mniejszy udział liczbowy znalezisk stwierdzono w wykopie 9. W pozostałych wykopach ceramika ta wystąpiła w niewielkich ilościach.

Grupa II

Do produkcji naczyń tej grupy użyto surowca żelazistego ze znaczną ilością domieszki w postaci drobnej frakcji piaszczystej (98,9 %). Niewielką część wyrobów wykonano z tzw. białej gliny (1,1 %). Z kontekstu stratygraficznego pozyskano łącznie 1569 fragmentów naczyń. Ceramikę wykonywano techniką ugniatania na kole garncarskim (ryc. 16). Następnie naczynie obtaczano całkowicie silnie formująco. Powierzchnię zewnętrzną naczyń zdobiono pobiąlką, czyli białą, rozwodnioną gliną (130 fragmentów; ryc. 17, 18), żłobkami poziomymi (116) i pojedynczą linią falistą (17). Wystąpiły również fragmenty naczyń szklwionych (ryc. 19). Naczynia zdobione stanowią 16,8 % zbioru. Stwierdzono duże rozdrobnienie ceramiki, gdyż aż 96 % ułamków znajdowało się w przedziale wielkości 0–5 cm. Wśród wyodrębnionych części naczyń zdecydowaną przewagę ilościową miały brzuśce (1277 fragmentów), a następnie wylewy (204) i dna (88). Podstawową formę stanowiły garnki esowate (I Rodzina Form Naczyń) z różnie ukształtowanym wylewem. Najczęściej występowały garnki z łukowatą szyjką, wygiętym wylewem i krawędzią zawiniętą do wewnątrz (typ 1a) (ryc. 20: 1–3). Średnice wylewów wynoszą od 16 do 24 cm. Naczynia były zdobione żłobkami dookólnymi i pobiąlką. Kolejną grupę stanowiły garnki z wylewem pionowym, prosto zakończonym (typ 1b) (ryc. 21: 3, 4), których górne partie były zdobione pobiąlką oraz garnki z wylewem wychylonym i krawędzią ściętą na zewnątrz, czasami lekko profilowaną (typ 1c) (ryc. 21: 1, 2). Naczynia miały średnice w przedziałach 16–20 cm, a ich górne partie były malowane pobiąlką oraz sporadycznie zdobione żłobkami poziomymi. Wystąpiły również wylewy z wylewem wygiętym na zewnątrz (typ 1d; ryc. 21: 5).

II Rodzinę Form Naczyń zdefiniowano jako misy ze ściankami zachylonymi do wewnątrz, z zaokrągloną krawędzią, poniżej której jest niewielki uskok. Średnica ich wylewów wynosi 12 i 18 cm. Wystąpiła również miseczka z krótką, pionową ścianką zagiętą u dołu i przechodzącą w dno naczynia. Naczynie było zdobione wzorem stempelkowym i nacięciami.

Zidentyfikowano jedno naczynie faszowate (lub dzban, III Rodzina Form Naczyń). Pozyskany fragment obejmował górną partię brzuśca przechodzącą w wąską szyjkę (ryc. 20: 4; 22). Na powierzchni widoczne jest zdobienie w postaci listwy plastycznej z ukośnymi nacięciami.

Grupa III

Oddzielną grupę technologiczną stanowią naczynia szklwione (ryc. 19). Pozyskano ich 6 fragmentów pochodzących z partii brzuścowej. Formy tych wyrobów są trudne do identyfikacji. Omawianą ceramikę wykonano z tzw. białej gliny, wypalanej na kremowo. Powierzchnie pokrywano szklwem zabarwionym na kolor ciemnozielony (4 fragmenty), jasnozielony (1) i brązowy (1). Tylko jeden ułamek naczynia był obustronnie pokryty szklwem, pozostałe

tylko od strony zewnętrznej. Analizowane fragmenty pochodzą z wykopów 8 i 9, usytuowanych na majdanie oraz z wykopu 6 zlokalizowanego na kopcu.

Ceramika naczyniowa grupy II i III stanowi przykład jednolitego technologicznie zbioru charakterystycznego dla terenów Rusi w XI–XIII wieku (Malevskaia 1969, 3–14; 1971, 27–34). Najwcześniej, bo już przypuszczalnie w połowie wieku XI, wystąpiła ona w kontekstach stanowisk z południowych rejonów Rusi, ale jej upowszechnienie nastąpiło dopiero w wieku XII (Rosenfeldt 1997, 27). Naczynia te stanowiły masowy wyrób użytkowany na osadach jak i w grodach, którego szeroki zasięg przestrzenny obejmował zarówno tereny północne jak i południowe (Moskwa, Pińsk, Turow, Kijów, Lwów, Halicz, Uhrusk, Włodzimierz Wołyński, Plisnesk; Rappoport, Malevskaia 1965, 73; Lysenko 1974, 62 n., 112 n.). Szczególnie rozpowszechnione były naczynia typu 1 z tzw. zgrubieniem od wewnątrz (1a) określane przez wielu autorów jako typ ogólnoruski (ryc. 20: 1–3). Ceramika ta pojawiła się również na stanowiskach z terenu Polski, zwłaszcza w międzyrzeczu Wieprza i Bugu. Jej występowanie stwierdzono w rozległym pasie ciągnącym się od południowego Podlasia (stanowisko w Horodyszczu, gm. Wisznice, woj. lubelskie), do Kotliny Hrubieszowskiej (kompleks osadniczy w Czermnie, gm. Tyszowce, woj. lubelskie). Szczególnie duże nasilenie ceramiki tego typu stwierdzono na stanowiskach ziemi chełmskiej – w Andrzejowie, Busównie, Stołpiu, Chełmie, Czulczycach, Kumowie (Dzieńkowski 2006, 131). Przyczyną powyższego stanu rzeczy, tj. „napływu” naczyń o zestandaryzowanej technice, formach i zdobnictwie były zmiany sytuacji politycznej i kulturowej. W ich wyniku nastąpiło włączenie tych terenów do księstwa halicko-włodzimierskiego, a następnie przesiedlenia i napływ ludności ruskiej. Moment początkowy tych procesów jest na obecnym etapie badań trudny do ustalenia, chociaż ostatnie badania założenia w Stołpiu pozwalają przesunąć go na koniec wieku XII (Buko 2005, 288–291; Buko 2008). Cezurą *ante quem* na Rusi dla naczyń tego typu była 2. połowa XIII wieku i związane z nim najazdy mongolskie. Natomiast na terenach międzyrzecza Wieprza i Bugu stopniowy zanik funkcjonowania angobowanej ceramiki rozpoczął się w 1. ćwierci wieku XIV wraz z końcem dynastii Romanowiczów i długoletnimi walkami o te tereny pomiędzy Polską, Rusią, Węgrami i Litwą (Dąbrowski 2005). Przyłączenie „pogranicza” do Polski i idąca za tym stabilizacja społeczna spowodowały napływ nowych osadników i treści kulturowych, których wykładnikiem materialnym był rozwój ceramiki stalowoszarej.

Ceramika szkliona (grupa III) stanowi przykład wyrobu elitarnego, którego „korzenie” sięgają początków starożytnego szklarstwa (Makarova 1972, 5). Na Rusi rozwój tej gałęzi rzemiosła miał miejsce od X wieku i był inspirowany szklarstwem bizantyńskim (Olczak 1968, 200). Wzrost produkcji wyrobów nastąpił jednak dopiero w wieku XI z kulminacją w okresie XII i XIII stulecia. Efektem tego był fakt, iż w nawarstwieniach większości ośrodków ruskich (Kijów, Halicz, Włodzimierz, Uhrusk, Lubecz) rejestrowano występowanie naczyń szklionych różnych form: dzbanów, garnków, mis, kubków. Na tereny Polski wschodniej naczynia szklione przybywały początkowo głównie od XI wieku w postaci ruskich importów (por. Dzieduszycki 1982, 107–109). Jakkolwiek badania pod tym kątem na terenie „pogranicza” dopiero rozpoczęły się, to jednak ich wyniki już sugerują, iż ośrodek chełmski był

w XIII wieku miejscem produkcji ceramiki szkliwionej (Auch 2004, 88). Analogiczne działania mogły mieć miejsce w grodach dużej rangi, takich jak Czermino, Gródek nad Bugiem, Sąsiadka, Przemyśl. Odkrycie ceramiki szkliwionej na grodzisku w Busównie jest jednym z argumentów wskazujących na regionalne i interregionalne kontakty handlowe ośrodka.

Ceramika grupy II wystąpiła najliczniej w wykopach 5, 8 i 9, natomiast w pozostałych były to już zdecydowanie mniejsze ilości (ryc. 15). Wykop 5 był usytuowany na wale zewnętrznym. Taka koncentracja ułamków naczyń w warstwie niwelacyjnej wału oraz zasypiskowej rowu sugeruje, iż wał przestał w tym okresie funkcjonować. Wykopy 8 i 9 założono na majdanie grodziska. Stwierdzono tu występowanie dużej ilości ceramiki zarówno w warstwie osadniczej jak również w odkrytej półziemiance. Również tutaj wystąpiły wyroby szkliwione. Dominacja opisywanej grupy ceramiki w obu wykopach, w połączeniu z odkrytymi obiektami zdaje się świadczyć, że w strefie tej koncentrowało się osadnictwo w okresie XII–XIII wieku oraz, być może, jeszcze w XIV wieku. Zdecydowanie mniejsze ilości tej ceramiki występujące w nawarstwieniach kopca (wykop 6) sugerują odmienną od osadniczej funkcję tego miejsca akcentując znaczenie sakralne (?), co pośrednio zdają się potwierdzać odkrycia pochówków szkieletowych.

Grupa IV

Zaliczono do niej ceramikę stalowoszarą wykonywaną techniką taśmowo-ślizgową z gliny żelazistej. Są to fragmenty niezdobionych garnków wrębem na pokrywkę. Pozyskano 215 ułamków, które głównie występowały w wykopach 8 i 9 – na majdanie grodziska. Tylko nieliczne fragmenty pozyskano z wykopu 6 (na kopcu centralnym). Odnoszą się one najpewniej do okresu XIV–XV wieku i znajdują liczne analogie na stanowiskach Polski (Kruppé 1981, ryc. 2: 21; 9: 19–24).

Grupa V

Są to fragmenty ceramiki toczonej, stalowoszarej wykonywanej z gliny żelazistej. Pozyskane materiały pochodziły w większości z partii brzuścowych i przybrzeżnych. Naczynia tej grupy nie były zdobione i charakteryzują się prostymi brzegami odgiętymi na zewnątrz. Znajdowano je w wykopach na terenie majdanu oraz kopca i są datowane na XVI–XVIII wiek (Lelek 2004, tabl. I, II).

Wyroby metalowe

Pozyskano 18 zabytków żelaznych, wśród których większość odznacza się złym stanem zachowania i tym samym brakiem możliwości określenia ich funkcji. Z tych też powodów ograniczono się do opisu dwóch przedmiotów. Z wykopu 6, js. 125 (jama), pozyskano grot do strzały wykonany z żelaza o bardzo skorodowanej powierzchni (ryc. 23: 1, 3). Ma on

formę romboidalnego liścia o największej szerokości występującej nieco poniżej połowy długości i był osadzony na trzpieniu. Całkowita zachowana długość zabytku wynosi 68 mm, długość liścia 35 mm i szerokość ok. 25–30 mm. Analiza kształtu liścia wskazuje, iż jest on zbliżony do typu III/44 wydzielonego przez Piotra Strzyża według klasyfikacji A. Naldolskiego i A. F. Medvedeva (2006, 87–88). Groty romboidalne tego typu według Medvedeva były użytkowane od IX do XIV wieku, przy czym okazy krępe o stosunku długości do szerokości 1:2 i prostych krawędziach występowały w IX–XI wieku (wariant 1), natomiast okazy smukłe (proporcje 1:3, 1:4 oraz wklęsłe krawędzie – wariant 2) pomiędzy IX–XIV wiekiem (Medvedev 1966, 67; Strzyż 2006, 88). Z Małopolski w grupie tej umieszcza się groty pochodzące z cmentarzyska staromadziarskiego w Przemyśle, ul. Rycerska 9 (1. poł. X wieku), Gródka nad Bugiem (VIII–XI wiek), Naszacowic (2. poł. VIII–XI wiek), Lublina (XII–XIII wiek) oraz Chelma (XIII wiek) i Sawina (IX–X wiek). Z terenu Rusi pozyskano dotąd 44 egzemplarze, m.in. z Knjazhej Gory, Gnezdova, Novogrodu. Podobne znaleziska występowały na Słowacji (cmentarzyska z pochówkami Węgrów) oraz w Bułgarii (Strzyż 2006, 88). Grot z Busówna poprzez kształt liścia i proporcje nawiązuje do wariantu 1. Jego datowanie na wiek IX–X uściślają również dane stratygraficzne, a mianowicie położenie w jamie pochodzącej z fazy I użytkowania grodu, przykrytej nawarstwieniami i wałem drewniano-ziemnym fazy II (XII–XIII wiek).

Drugim zabytkiem jest znaleziony na powierzchni majdanu kabłączek skroniowy wykonany z drutu brązowego (ryc. 23: 2; 24). Zabytek jest rozgięty i ma uszkodzony zaczep, stąd powstał problem w ustaleniu jego typu. Można go bowiem zaliczyć zarówno do typu II jak i III wg Musianowicz (1949, 127–139) i Kóćki-Krenz (1993, 44–51). Za przynależnością do typu III przemawia sklepanie końcówki w cienką blaszkę oraz jej długość i wygięcie, wskazujące na zakończenie esowate. Kabłączki obu typów określane są jako ogólnosłowiańskie, chociaż typ III zdecydowanie częściej występował na obszarze zachodnim. Oba typy były użytkowane w szerokich ramach chronologicznych. Na terenie sasko-turyńskim pojawiły się już w IX wieku, natomiast ich występowanie w Polsce datuje się od X do XIII–XIV wieku (Musianowicz 1949, 195, 202; Kóćka-Krenz 1993, 44–45).

Szczątki kostne zwierzęce

Z kontekstów stratyfikacyjnych grodziska pozyskano około 1200 fragmentów kości zwierzęcych. Badania Aliny Lasoty-Moskalewskiej z Instytutu Archeologii UW wykazały, iż w zbiorze tym 769 szczątków zostało rozpoznanych i określonych. Do kości ssaków zaliczono 736 fragmentów, 29 do ptaków i 4 do ryb. Zwierzęta udomowione w liczbie 692 ułamków kości są reprezentowane przez bydło, świnie, owcę-kozę, konia i psa (Lasota-Moskalewska 2008). Wśród szczątków zwierząt dzikich najczęściej występował jeleń, sarna i bóbr. Rządziej polowano na łosia, tura, dziką i zającą. Porównanie danych wskazuje na zbliżoną strukturę hodowli i konsumpcji w obu fazach użytkowania grodziska oraz sugeruje niewielką rolę łowiectwa. Uzyskane wyniki analiz wskazują, iż bydło oraz owcę i kozę hodowano

głównie dla celów rolniczych i żywieniowych (mleko). Świnie z kolei hodowano dla mięsa i słoniny. Wśród szczątków konia stwierdzono występowanie ras uszlachetnionych. Skład gatunkowy analizowanych zwierząt domowych jest typowy dla wschodniej Polski we wczesnym średniowieczu. Elementami związanymi z osadnictwem ruskim mogły być szczątki bydła wysokorosłego.

FAZY UŻYTKOWANIA GRODU W BUSÓWNIE

Faza I: gród przedpaństwowy

Początek zasiedlenia terenu związany był z budową wału zewnętrznego zamykającego przestrzeń o powierzchni około 7 ha (nie można na obecnym etapie badań wykluczyć istnienia starszego osadnictwa otwartego). Wał miał kształt kolisty, a jego konstrukcja wskazywała na celową, przemyślaną koncepcję łączącą elementy obronne z zabezpieczeniami przed erozyjną działalnością wody. Umocnienia składały się z niewysokiego nasypu ziemnego oraz bliżej niezidentyfikowanych naziemnych konstrukcji drewnianych, wypełnionych ziemią i wzmocnionych kamienną „odsadzką”. Interesującym elementem, pomimo dużej degradacji i wynikających stąd problemów interpretacyjnych, jest struktura kamienna, interpretowana jako wzmocnienie konstrukcji wału od strony wewnętrznej (por. ryc. 4–6). Na terenie ziem polskich kamienie stosowano jako uzupełnienie wewnętrznego wypełniska konstrukcji (np. skrzyni) lub wzmocniano nimi zbocza wałów. Konstrukcyjna rola tzw. „suchych murów” miała swoją genezę w państwie frankijskim. Podobne elementy w IX–X wieku występowały również w umocnieniach grodów Wielkich Moraw i Czech (X w.) (Dzieduszycka 1977, 83 n.; Poleski 2004, 136–137). W Polsce relikty konstrukcji kamiennych zarejestrowano w wałach grodów śląskich i wielkopolskich (Niemcza IX–X w.; Dobromierz IX w.; Żlinice, Graniczna IX–X w., Gniezno X w.), jak i małopolskich (Wiślica X w.) (Poleski 2004, 136–137). W przypadku konstrukcji z grodu w Busównie kwestia interpretacji elementów kamiennych wału pozostaje otwarta. Budowę wału zewnętrznego można odnieść do 2. połowy X wieku, a przesłankami w tym względzie są przede wszystkim datowanie dendrochronologiczne (915–950 AD) i wspierające je datowania ¹⁴C (690–890 AD, 890–980 AD, 690–870 AD). W warstwach związanych z konstrukcją wału stwierdzono też występowanie ceramiki grupy I datowanej na okres schyłkowoplemienny, której chronologię odnieść można do wieków IX–X (¹⁴C 820–1000 AD, TL 784–828 AD). Zwraca uwagę duże nagromadzenie ceramiki na majdanie grodziska, co wraz z udokumentowanymi obiektami, świadczy o zagospodarowaniu znacznej części przestrzeni pod kątem osadniczym. Potwierdzałoby to tym samym tezę o intensywnym użytkowaniu i znaczącej roli Busówna w tym czasie.

Koniec użytkowania grodu wynikał zapewne ze zniszczenia obiektu w wyniku pożaru (najazd?). Trudno precyzyjnie ustalić moment czasowy tego wydarzenia. Licznie występujące materiały z okresu XII–XIII wieku pozyskane z zasypiska fosy i warstwy niwelacyjnej

wału wyznaczają, co prawda kres jego funkcjonowania, nie upoważniają jednak do rozstrzygnięcia, czy zdarzenia te miały miejsce w XI, XII czy dopiero w XIII w.

Faza II: gród wczesnopaństwowy

W wyniku ponownego zasiedlenia nastąpiła „przestrzenna” transformacja obiektu. W efekcie doszło do zmniejszenia powierzchni użytkowej grodu i sposobu jego zagospodarowania. Z rozległego, kilkuhektarowego założenia powstał mniejszy (3 ha) pod względem zasięgu obiekt, którego osadnictwo skupiło się na wyniesieniu, czyli, na tzw. „kopcu” oraz w jego najbliższym otoczeniu obejmującym część północną i zachodnią majdanu. Przepuszczalnie wtedy właśnie wzniesiono wał wewnętrzny, którego przebieg jest czytelny jedynie w części wschodniej i północnej założenia. Ziemna struktura wału, faszynowanie zboczy oraz brak śladów dodatkowych umocnień zbliża funkcję tego obiektu do zapory wodnej, co mogło być warunkowane okresowym wzrostem poziomu wody. Wyniki datowań ¹⁴C odnoszące się do kołków i patyków użytych do wykonania faszyny mieszczą się w przedziale pomiędzy połową XI a połową XII wieku (1050–1160 AD), co wyznacza *terminus post quem* dla czasu powstania nasypu wału. Należałoby zatem założyć, iż powstanie wału najpóźniej około połowy XII wieku, mogło wyznaczać początek fazy II.

Kolejnym elementem wymagającym wyjaśnienia jest relacja chronologiczna i funkcjonalna wału ziemnego z konstrukcjami drewnianymi, których negatywy odkryto w odległości około 3–4 m od nasypu. Elementy te (por. ryc. 7) są pozostałościami ogrodzenia (?), którego układ w stosunku do wału nie wskazywał jednoznacznie na ich bezpośredni związek, ale i go zupełnie nie wykluczał.

Koncentracja osadnictwa w tym czasie nastąpiła na majdanie i w rejonie centralnego kopca. Na destruktach X-wiecznej warstwy zidentyfikowanej w obrębie kopca, uformowała się wówczas niewielkiej miąższości warstwa użytkowa z ceramiką grup II i III, a powyżej odsłonięto relikty wału drewniano-ziemnego (o nieustalonym przebiegu) wraz z fosą (por. ryc. 9, 10). Natomiast odkryta na majdanie półziemianka była użytkowana w okresie XII–XIII wieku. Niewielkie liczebności ceramiki grupy II sugerują mniejszą skalę zasiedlenia kopca (funkcja sakralna?), podczas gdy zdecydowanie większe ich liczebności odnotowano w obrębie majdanu (część rezydencjalna?) (ryc. 15). Materiały zabytkowe, głównie ceramika z charakterystycznymi formami naczyń i jednolitym zdobnictwem (pobiałka) sugerować mogą, iż użytkowanie grodu w tej fazie związane było z obecnością ludności ruskiej, lub ludnością kontynuującą wschodnie tradycje kulturowe.

Funkcjonowanie ośrodka w fazie II znajduje odbicie w źródłach historycznych. W kronice halicko-wołyńskiej pod rokiem 1234 znajduje się wzmianka opisująca najazd jaćwieski na *Busowno* i *Ochoż* (Bartnicki 2005, 159). Ta niezwykle istotna informacja źródłowa wyznacza najpewniej *terminus ad quem* dla budowy grodu, ale i podkreślała jego znaczenie polityczne. Wymieniane w kronice obok Busówna grody w Wereszczynie (~1204 r.) identyfikowany z grodem w Andrzejowie Nowym (por. Kutylowska 1990, 47) oraz w Stołpiu (~1204 r.) tworzyły w tym rejonie główne ośrodki administracyjno-sakralne w pasie

polsko-ruskiego pogranicza (Dąbrowski 2005). Kolejnym etapem w rozwoju tych terenów było wybudowanie w latach 30. lub 40. XIII wieku grodu w Chelmie przejmującego rolę nieformalnego ośrodka stołecznego (Szczygiel 1996, 29; Dzieńkowski 2002, 74).

Koniec funkcjonowania grodu w Busównie można odnieść do 1. połowy XIV. Do czasów tych odnoszą się takie wydarzenia jak śmierć w 1323 roku ostatniego z Romanowiczów i włączenie terenów pogranicza do Polski (Szczygiel 1996, 36 n.). Argumentem archeologicznym w przedmiotowej kwestii może być zanik użytkowania ceramiki angobowanej na korzyść naczyń stalowoszarych, które upowszechniały się na tych terenach od XIV wieku.

Wiek XIV nie zakończył trwałego użytkowania terenu dawnego grodu. Potwierdzają ten fakt materiały ceramiczne pozyskane z nawarstwień majdanu i kopca oraz cmentarzyko szkieletowe usytuowane na kopcu (por. ryc. 9). Dodatkowe dane wnoszą również źródła historyczne. Najistotniejszym elementem późniejszego użytkowania obiektu było funkcjonowanie cmentarza. Jego najmłodszy poziom określono na podstawie datowania ¹⁴C drewna z trumny w przedziale 1470–1630 AD. Chronologia najmłodszego pochówku wyznaczałaby tym samym *terminus ad quem* dla co najmniej dwóch poziomów pochówków zalegających poniżej. W powyższym kontekście istotną kwestią była wzmianka o funkcjonującej tu w XV wieku cerkwi (Wawryniuk 2002, 420). Jak daleko wstecz sięga historia odkrytego cmentarza — nie udało się nam ustalić.

Najmłodszy okres użytkowania tego terenu odnosił się do budowy w XIX wieku na kopcu (kolejnej?) cerkwi i popówki na majdanie. W XX wieku nastąpiło jego ponowne zasiedlenie poprzez budowę gospodarstwa rolnego, które funkcjonuje obok kopca do chwili obecnej.

